תנ״ך · אחרונים · מלבי״ם · מלבי״ם באור המילות · כתובים

מלבי"ם באור המילות על משלי

רבי מאיר ליבוש ב"ר יחיאל מיכל [מלבי"ם] וייזר

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

מלבי"ם באור המילות על משלי

רבי מאיר ליבוש ב"ר יחיאל מיכל [מלבי"ם] וייזר

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/מלבים-באור-המילות-על-משלי/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 4
פרק ב 8
פרק ג 11
פרק ד 14
פרק ה 16
פרק ו 17
פרק ז 19
פרק ח 20
פרק ט 22
פרק י 23
פרק יא 26
פרק יב 27
פרק יג 30
פרק יד 31
פרק טו 34
פרק טז 36
פרק יז 38
פרק יח 40
פרק יט 42
פרק כ 43
פרק כא 45
פרק כב 47
פרק כג 48
פרק כד 50
פרק כה 52
פרק כו 53
פרק כז 54
פרק כח 55
פרק כט 56
פרק ל 57
פרק לא 58

פרק א

פסוק ב

חכמה. כל המתואר בשם חכמה צריך שתהיינה באותו הענין שני דרכים הפוכים זה מזה נמצאים במציאות קיים, ואז יתואר הדרך האחד מהן בתואר חכמה והדרך ההפוך לו יתואר בתואר סכלות. אבל אם אין בענין ההוא רק דרך אחד ואין דרך אחר הפוך ממנו נמצא במציאות, לא יפול עליו לשון חכמה, אבל הוא תחת סוג הבינה והדעת והשכל. וענין שיש בו שני דרכים הוא כמו ענוה וגאוה, אמת ושקר, אהבה ושנאה, נדיבות וכילות, האכילה והצום, הזימה והפרישות, הקדושה והטומאה, וכל כיוצא בהם (גן כלל א'), ואין בכח האדם לחקוק חקי חכמה מדעתו ושכלו ובינתו, שא"א לשום נברא לברר במופת איזה משני הדרכים חכמה ואיזה סכלות (שם כלל ט'), ולכן אין דרכי החכמה נודעים באמת ובברור נשגב מדרך המופת זולתי להשם ב"ה לכן הוא לבדו מחוקק חקי החכמה ומודיעה לבני אדם, וכל ענין המכונה חכמה בכתבי הקדש הוא ענין אלהי, ר"ל דרך ומנהג שחקק ויסד אדון הכל יתברך וצוהו לבני אדם שיתנהגו בדרך זה ושישמרו מדרך ההפוך לו (שם כלל י'), וע"כ א"א שיודעו דרכי החכמה זולתי בנבואה, וקצתם יודעו להם בראיית עין והבנת הלב, והנודע בנבואה הם דברי תורה שבכתב ושבעל פה שחקותיהם ומשפטיהם ומצותיהם מתפשטים על כלל הדרכים והמנהגים הן בפעולות הגויה כמו המאכלות והמשקים והבעילות והנגיעות והדבורים והקנינים, הן במדות הנפש כמו הרחמים והחנינה והנדיבות והאהבה והשנאה והענוה וכיוצא, הן בדעות, ואין קץ לדברי החכמה כי פרטיהם ופרטי פרטיהם לא הכילום ספרים ומגלות, ובעבור שדרכי החכמה לא יודעו לאדם משכלו, וגם אין אתנו עוד נביא להשיגם בנבואה, א"א שיחכם האדם זולת אם ילמד דרכיה בס' תורת ה' או יקבלנה מפי חכמים, ומ"ש שקצתם יודעו בראיית העין והבנת הלב, הם קצת דרכי החכמה שנלמד מן ההנהגה העליונה שמנהיג עולמו בחסד ורחמים ובענוה ובצדק נסמך ע"מ שאמר והלכת בדרכיו (שם כלל י"א):

ומוסר, שורשו יסר, ומשתתף עם פועל אסר, רק שזה בא על מאסר הגוף, ופועל יסר בא על מאסר הנפש. ובא על כל דבר שבו אוסרים את הנפש בל תצא חוץ לגדרה, בין על ידי שיביא ה' ייסורים על האדם להשיב אותו אל דרך הטוב, ונמצא בזה אצל ה' גם-כן לשון תוכחה והתבארו הבדליו (תהלות ו א) ובכמה מקומות. ואצל בני אדם בא פועל יסר במוסר שיאמר הגדול אל הקטן, שמכריחו לשמוע בקולו. ובספר הזה בא על יראת ה', שהיא האוסרת הנפש שתלך בדרכי החכמה, וכמו שנאמר בפנים.

ושנבדלו מוסר ותוכחה, התבאר (ירמיה ב יט) ובכמה מקומות:
בינה. הוא כח הנטוע בנפש העובר בכל הדברים שהם חוצה לו להשיגם ולהבינם, ומובדל מכח החכמה שהוא אוסף חקי החכמה מחוצה לו ומביאם בנפש לציירם ולשמרם, ובבינה מבין בדברים שנופל עליהם שם אמת ושקר, וכן להבין מליצות עמוקות וחידות ודברים סתומים, ולהבין עניני החכמה, שהגם שא"א למצוא חקי החכמה בבינתו כנ"ל, אפשר להבינם אחר שקבלם מאדון החכמה, וכח הבינה יוליד היקשים ותולדות להוציא דבר מדבר בכל המדעים אשר השיגה נפשו בין ע"י החושים בין ע"י המושכלות ראשונות או בכל הענינים שהתחקו בה, ירכיבם בכח בינתו זה על זה ויוציא דבר מדבר, ויש בכ"ז כללים רבים שיבואו בגוף הספר כ"א במקומו:

פסוק ג

מוסר השכל. גדר השכל והבדלו מן בינה יתבאר לקמן, ומוסר השכל הוא המאסר כחות נפשו תחת חקי החכמה ע"י השכלת השכל שהוא משכיל בגדולת הבורא וביוקר החכמה הנתונה מאתו, והיראה שהיא אצלו מוסר חכמה אינה יראת העונש רק יראת הרוממות מגדולת ה' ורוממותו.
צדק ומשפט, הבדלם מבואר בכל התנ"ך שהמשפט הוא הדין הקבוע, והצדק ישקיף לפי הנדונים והנידון עצמו, עמ"ש (ישע' א' כ"א). **ומישרים**, תואר ישר נופל על מי שהולך ישר בדעתו ובינתו ומוצא האמת תמיד באמונות ודעות, ושהיושר נטוע בלבו בכל הנוגע למדות ולמעשים, ובבואו נרדף עם הצדק והמשפט, בא על שיוכיח ויברר היושר מצד טבעו שנוטה לכך (ישעיה י"א ד'), והוא נעלה מן הצדק (תהלות ט' ט' ובכ"מ), וכן תואר ישר נעלה מתואר צדק (שם) ויש בזה כללים רבים יתבאר כ"א במקומו:

פסוק ד

פתאים. הפתי הוא כיונה פותה אין לב, וא"ל **ערמה**, כמ"ש (ח' ה') הבינו פתאים ערמה, (י"ט כ"ה) ופתי יערים, ואמר פתי יאמין לכל דבר וערום יבין לאשורו (י"ד ט"ו, וע"ל ט' ד' ו', י"ד י"ח, כ"ז י"ב, ועי' בפסוק כ"א).
דעת, נופל על כל דבר שמתברר לאדם בידיעה ברורה והוא מה שיתברר ע"י החושים, או ע"י מושכלות ראשונות, כמו שהכל גדול מן החלק וכדומה, או ע"י מופת השכל, וכן תהיה לאדם ידיעה ברורה בדבר שנקבע בלבו כך ע"י ראיות רבות, או גם האמונה שנקבעה בלבו לאמת ברור, כמו אמונות התורה שנתבררה באותו המעמד הגדול בנבואה ובאותות ובמופתים, ועפ"ז יצוייר דעת גם בחקי החכמה כמו שנתבאר בס' זה בכ"מ.

מזימה גדרו המחשבות העמוקות, ויש המעמיק במחשבות רעות, ויש המעמיק בעומק העיון במחשבות החכמה שמזה מדבר פה, וע"ל (ג' כ"א ה' ב'):

פסוק ה

חכם. הוא מי שקבל חקי החכמה ומתנהג עפ"ז וכבר בארנו שהחכמה היא לקוחה מאחרים וע"כ אמר יוסף לקח.

תחבלות, שרשו מענין חבל, שקושר כמה חוטין זה בזה לעשות ממנו חבלים, וכן יקשור כמה היקשים או עצות וירכיבם זה על זה, ועשות ההיקשים הוא ממעשה הבינה, ועת תרחיב הבינה את גבולה תוסיף להרכיב את מופתיה על ידי היקשים רבים משולשים זה מזה, וכן בא על מי שמזמין בלבו עצות שונות על ענין אחד, שבעת שלא תעלה בידו עצה אחת ישתמש באחרת, (וע"ל י"א י"ד, י"ב ה', כ' י"ח, כ"ד ו'):

פסוק ו

מליצה. היא פי' המשל ומגלה רעיוניו הסתומים, ובזה משתתף עם כי המליץ בינותם, שמגלה רעיוני איש לזולתו, (חבקוק ב' ו'):

פסוק ז

אוילים - אויל נגזר ממילת אולי, שמורה על הספק, והם האנשים המטילים ספקות על כל דבר, ואי אפשר להם לקבל חוקי החכמה, שמטילים ספק באמיתתם.

והאוילים אינם פתאים, כי נמצא פילוסופים גדולים שהיו מסופקים בכל דבר חכמה (סקעפטיקר), ויתבאר עניינם בכל הספר.

פסוק ט

לויה. דבר המחובר אל דבר.

לגרגרתיך, נכפלה בו הפ"א הפעל וכבר כתבתי (יחזקאל ט"ז) שיש הבדל בין גרון ובין צואר, שהצואר הוא החיצוני ושם נותנים התכשיט, לא על הגרון שהוא הגרגרת שבפנים שמשם הדבור יוצא, כמו קרא בגרון, יגעתי בקראי נחר גרוני, רק בא לפי המליצה שהונח על תכשיט הדבור, וכמ"ש ביחזקאל ורביד על גרונך מטעם זה:

פסוק יא

נארבה, נצפנה. הצפון הוא שעומד במקום שאין חברו רואה, ובזה ישתתף עם הוראתו הכללית על ההסתר כמ"ש (יהושע ב'), ובמושג זה אינו פורט שאורב להלחם אתו שע"ז מיוחד פעל ארב, וארב לו וקם עליו והכהו נפש, כולם לדמים יארובו (מיכה ז' ב'):

פסוק יב

שאול, יורדי בור. יורד בור מציין יותר משאול, אך אל שאול תורד אל ירכתי בור (ישעיהו י"ד:ט"ו), וחיי לשאול הגיעו נחשבתי עם יורדי בור (תהלות פ"ח), שהשאול יהיה לפעמים בחיים, מימי שלג שאול חטאו (איוב כ"ד י"ט), מבטן שאול שועתי (יונה ב':ג'), אם יחתרו בשאול (עמוס ט':ב'):

פסוק טו

בדרך, מנתיבתם. דדרך הוא דרך הרבים. והנתיב הוא של יחידים (לקמן ג' י"ז, ז' כ"ה, ח' ב', שם כ', י"ב כ"ח):

פסוק יז

מזרה. בא על גרעיני האוכל אשר זורים ע"פ הרשת, כי על הרשת בא פעל פרש רשת לרגלי:

פסוק יח

יארבו יצפנו. כנ"ל (י"א):

פסוק כ

בחוץ. הוא אחורי הבתים. ורחוב מקום רחב ורה"ר, כמ"ש ישעיה (ט"ו ג'), וראש הומיות הוא יותר מרחוב, שהוא מקום השוק הגדול מלא המון ב"א, והשער היה מקום מושב השופטים, והציגו בשער משפט (עמוס ה':ט"ו), זקנים משער שבתו (איכה ה':י"ד):
תרנה, תתן קולה, תקרא, תאמר. הם מדרגות מסודרים זה למעלה מזה. וישא קולו ויקרא (שופטים ט' ז') ויקרא ויאמר

פסוק כב

פתים. לצים, כסילים, הפתי אין לו הבנה כלל לקבל חקי החכמה כי הוא כיונה פותה אין לב (כנ"ל ד'), והכסיל אינו פתי והוא לפעמים חכם גדול, רק מואס בחכמה מפני תאות לבו, כמ"ש תאוה נהיה תערב לנפש ותועבת כסילים סר מרע, והלץ ילוצץ על חקי החכמה מפני שלא ישיגם בדעת ברורה אבל אינו שונא דעת, ולא יליץ על דבר שבא עליו מופת, כמ"ש לקמן (י"ד ז', ט"ו י"ב, ובכ"מ), אבל הכסיל שונא דעת, כמ"ש לקמן (י"ב כ"ג, י"ג י"ט ובכ"מ):

פסוק כד

(כד-כה) **קראתי ותמאנו.תוכחתי לא אביתם**. הבלתי אובה הוא בלב, והממאן הוא בפה כמ"ש בכ"מ, הקריאה ע"פ עצת החכמה יאבה בלבו, כי הלב יסכים לעצת החכמה, רק

ימאן בפיו כי לא ירצה לסור מתאוותיו, ומתוכחה שהוא יראת העונש לא יאבה בלבו, שאם היה מקבלה בלבו לא היה ממאן בפיו כי היה ירא מעונשי ה'.
ותוכחתי, כ"מ שבא מלת תוכחה מורה על תוכחת דברים. ומזה מ"ש תשובו לתוכחתי, ואצל ה' בא לפעמים תוכחה נרדף עם יסורים (ש"ב ז', תהלות ו' ב', לקמן ג' י"ב, איוב ה' י"ז):

פסוק כו
אשחק, **אלעג**, הלעג הוא יותר מן השחוק (ירמיה כ' ו', תהלות ג' ז', נ"ט ט'), ומוסיף שאח"כ עוד אלעג:

פסוק כז
בבא, **יאתה**. אתא מורה תמיד הביאה המוחלטת, ומוסיף על בוא שכולל גם דבר הממשמש לבא ולא בא עדיין.
צרה וצוקה, עי' הבדלם (ישעיה ח'):

פסוק ל
לעצתי, **תוכחתי**. כנ"ל פסוק כ"ה:

פסוק לב
פתים כסילים. הפתי הוא כיונה פותה אין לב, והכסיל אינו חסר חכמה רק נלוז מחקי החכמה מפני שרוצה בשלוה ותענוגי העוה"ז כמ"ש בכל הספר, והאיבוד הוא יותר מהריגה כמ"ש בכ"מ:

פסוק לג
בטח, **ושאנן**. הבוטח הוא בגבורתו והשאנן הוא בשאין מטריד מבחוץ, (כמ"ש ישעיה ל"ב, עמוס ו'):

פרק ב

פסוק א
אמרי ומצותי. עי' ההבדל בין אמירה ובין מצוה בס' התו"ה פ' צו (סי' א') ועל המצוה לא יפול לשון לקיחה, כמ"ש לקמן (י' ח') על חכם לב יקח מצות, ויצדק עליהם לשון שמירה וצפונה, בל יליזו מנגד עיניו:

פסוק ב
לחכמה. **לתבונה**, התבאר (א' ב') שהחכמה לא תודע רק ע"פ הקבלה, והבינה יבין האדם מעצמו:

פסוק ג
לבינה, **לתבונה**. שם תבונה כולל התבונה הכללית אשר כבר התבונן על כל הדברים בכלל, והבינה הוא ההבנה בחלקי הענינים, וכבר התבאר (א' כ') שנתינת קול הוא פחות מן הקריאה, שהקורא ידבר עם הנקרא ויכוין אליו ביחוד, וזה לא יתכן עם התבונה הכללית שהיא מתעלמת מן האדם רק יתן קולו אליה מרחוק:

פסוק ד
תבקשנה, **תחפשנה**. החיפוש הוא יותר מן הבקשה, שמחפש במטמונים ובחורים ובמחבואים, והבקשה יכלול לפעמים רק בקשת הלב לבד:

פסוק ו
חכמה, **דעת**, **ותבונה**. למעלה (א' ב'):

פסוק ז
ישרים, **הלכי תם**. גדר ישרים שהם ישרים בטבעם בין בשכלם ובינתם, בין במדותיהם, וגדר תמימים שמעשיהם קבועים על מצב אחד שעושים הכל לש"ש ולא ימוטו מעשיהם, ויצויר ישרים בלתי תמימים וכן בהפך, ויתבאר עוד לקמן (פסוק כ"א, י"א ג' י"א).
תושיה, הם המעשים הנעשים לפי חקי החכמה, ושרשו יש, כי החכמה היא היש האמתי (לקמן ג' כ"א):

פסוק ח
לנצר ארחות משפט. יש הבדל בין דרך משפט, שהוא דרך הכולל, ובין ארחות משפט, שהם הארחות הפרטיים, שילך ה' בם לפי שעה ולפי הדור בענינים פרטיים המשתנים בכל דור ודור, ותפס פעל נצר שהוא יותר מן השמירה, כי ארחות אלה שמורים אצלו בהשגחה יתירה פרטיית:

פסוק ט
צדק, **ומשפט**, **ומישרים**. התבאר למעלה (א' ג'), **ומעגל** הוא הדרך הסבובי כמ"ש לקמן (ט"ו), והוא מקביל נגד מישרים שהוא דרך הישר כמ"ש (ישעיה כ"ו), והישר תמיד טוב שהוא הדרך האמצעי, אבל המעגל לפעמים טוב ולפעמים רע, לכן אמר כל מעגל טוב:

פסוק י
חכמה בלבך. גדר חכם לב ע"ל (י' ח'):

פסוק יא
מזמה. הם מחשבות העמוקות בחכמה (למעלה א' ד', לקמן ג' כ"א, ה' ב', ח' י"ב). וכשבא על הרע הם מחשבות עמוקות להרע לחברו (כמ"ש לקמן כ"ד ח'):

תשמר, **תנצרכה**. הנוצר הוא יותר מן השומר (כמ"ש לקמן ד' ו', ה' ב', י"ג ג', ט"ו י"ז, תהלו' י"ב ח', קי"ט ל"ד, קמ"א י"ג ובכ"מ), כי להשמר מדברי תהפוכות ואפיקורסות צריך שמירה יתירה יותר כי קל יותר להלכד ברשתם, והעון יותר מזיק ומשחית:

פסוק יב

תהפכות. בא פה על דברים שהם הפך האמת באמונה שהשומר לזה היא הבינה המבחנת בין אמת ושקר כנ"ל (א' ב'), וכן כי דור תהפוכות המה (דברים ל"ב:כ'), ולשון תהפוכות תכרת (לקמן י' ל"א), על תהפוכות נגד האמת והאמונה:

פסוק יג

ארחות, **דרכי**. התבאר אצלי בכ"מ שדרך הוא הדרך הגדול הקבוע העובר מעיר לעיר, וארח הוא המסתעף מן הדרך הגדול אל הצד אל הכפרים, ושניהם דרך הרבים, שזה הבדלם מנתיב שהוא דרך היחיד, (ובאו בס' זה לקמן פסוק כ' ט"ו, ג' ו', ד' י"ד י"ח, ט' ט"ו, ט"ו י"ט):

פסוק יד

השמחים, **יגילו**. מבואר אצלי בכל התנ"ך שהשמחה מורה על השמחה התמידית, והגיל הוא על דבר מתחדש, כמו השומע בשורה טובה או המוצא מציאה וכדומה, (ובא בס' זה כ"ג כ"ד כ"ה, כ"ד י"ז):

פסוק טו

ארחתיהם, **מעגלותיהם**. המעגל הוא הדרך ההולך בעיגול ולא ביושר, וע"י הדרך העגולי יבוא אל הדרך הישר, התבאר (ישעיה כ"ו ו', נ"ט ה', תהלות י"ז ה', ס"ה י"ב, ק"מ ו', למעלה פ' ט' לקמן פ' י"ח, ד' י"א כ"ו, ה' ו' כ"א), ועל המעגל לא יצדק לשון עקש, כי המעגל אינו הולך ביושר, רק יצדק לשון נלוז. שהוא הסר ונוטה ממגמת חפצו, שאינו הולך במעגל לבא על ידו אל מחוז החפץ:

פסוק טז

זרה, **נכריה**. הזר יצוייר גם מי שהוא מאותו מקום אם הוא זר לאותו דבר, כמו הזר אצל תרומה וקדשים, אשת איש זרה לאחר, והנכרי היא מארץ אחרת והתבאר (ישעיה כ"ח):

פסוק יח

מות, **רפאים**. עמ"ש ישעיה (כ"ו י"ד), שרפאים אחר המות:

פסוק כ

דרך, **ארחות**. (ע"ל פסוק י"ג):

פסוק כא
ישרים תמימים. ע"ל (פסוק ז'):

פרק ג

פסוק ב
ארך ימים ושנות חיים. שם ימים כשאינו מציין ימים פרטים יציין ההמשך הזמני של איזה דבר בכלל, ויהי כל ימי אדם אשר חי, ויציין באורך ימים, אורך ההמשך הזה יותר על שיעורו הקצוב לו, למען ייטב לך והארכת ימים, וכשבא למספר יציין המספר במלות שנים, וכשבאו נרדפים יציין בימים ימי הטובה והשלוה, כי השנים יציינו השנוים שיתהוו במו, שרובם לרעה, כמ"ש יחזקאל (כ"ב ד'), ולכן אמר שנות חיים ושלום, שהשנוים לא יהיו לרעה רק לטובה, וחז"ל דרשו למען יאריכון ימיך בעולם שכולו ארוך, ר"ל ששם לא נמצא מדת השנים, רק ההמשך הארוך הנצחי למעלה מן הזמן שלנו הנמדד בשנים, ובכ"ז בא הארכת ימים כפשוטו, כמו למען יאריך ימים על ממלכתו, דהיינו המשך ימי מלכותו, וכולל ג"כ שיהיו ימים טובים, וחז"ל אמרו אשר האריכו ימים אחרי יהושע ימים האריכו שנים לא האריכו, תפסו שבאו המלות בדיוק על שהיו להם ימי שלוה, ולא נכלל בו בפי' המושג שהאריכו שנים, ועי' לקמן (י' כ"ז):

פסוק ג
חסד ואמת. האמת הוא במדת הדין או קיום הבטחה וחיוב, והחסד הוא שלא עפ"י חיוב או הבטחה, ויש בתורה ובקיום המצות ג"כ אמת וחסד, שהחסיד הוא המפליג יותר על החיוב, בין בקיום המצות בין בעיון התורה להעמיק בו ולהשיג סודותיה וצפונותיה כמ"ש ותורת חסד על לשונה. וכן בארחות ה' נמצא חסד ואמת, ויש בזה ענינים רבים מפוזרים בדברי בכ"מ, וגם בהנהגה יקרא ההנהגה הסדורה בשם אמת, וההנהגה הפלאיית בשם חסד כמ"ש בתהלות סי' פ"ט בארך, וה' ינהיג בשתי המדות האלה לפי המונהגים וזכותם והכנתם.
על גרגרתיך. הגרון היא פנימית הצואר מקום מוצא הקול, והתכשיט יקשר על הצואר מבחוץ, כמ"ש וישם רביד הזהב על צוארו, אבל פה מדבר מן הגרון המוציא הקול והדבור וכמ"ש למעלה (א' ט'):

פסוק ד
שכל טוב עי' לקמן (י"ג ט"ו):

פסוק ו
דרכיך, **ארחתיך**. הבדלם למעלה (ב' י"ג):

פסוק ז
חכם בעיניך. גדר החכם בעיניו הוא מי שנדמה לו שהחכמה נטועה בטבע כחות נפשו, ושאינו צריך לקבלה מן החוץ, ואם תתעורר בו מדה רעה למשל גאוה אכזריות קנאה נקמה וכדומה, ידמה לו שהמדות האלה יעשו בחכמה, ולא יאמין שדרכי החכמה הן הפך מדרכי יצר הלב ושצריך לכבוש היצר ולהגביל תאותו, ושחקי החכמה הם מאלהים למשול בם על כחות נפשו הרעים כי אין יראת ה' נגד עיניו, וית' עוד (לקמן כ"ו ה', י"ב ט"ז, כ"ח א'):

פסוק ח
לשרך. הוא הטבור:

פסוק י
אסמיך. שם מיוחד לאוצרות התבואה בלבד, וחברו (דברים כ"ח ח'), ובזה מובדל מן אוצר שכולל כל דברים הנאצרים באוצרות, **ותירוש**, שיעורו, ויקביך תירוש יפרוצו:

פסוק יא
מוסר, **תוכחה**. תוכחה הוא ויכיח ובא בין אנשים שוים, ומוסר הוא ע"י יסורים, או בא מן הגדול אל הקטן, וציינתי מקומותיהם (ירמיה ב' י"ט), ואצל ה' בא גם תוכחה על היסורים (כנ"ל א' כ"ה), ובא מוסר על העבר ותוכח על העתיד (וכמ"ש תהלות ו' ב' איוב ה'), ויש הבדל בין **קץ** ובין **ממאס**, הקץ הוא קץ בהדבר, כמו קצתי בחיי מפני בנות חת, וגם במקום שבא בשימוש הב' על הדבר כמו ואקיץ בם, ר"ל שקצתי על ידם, שקץ בנפשו על ידי שהדבר למשא עליו, והממאס ממאס הדבר עצמו, וכן (לקמן ה' י"ב):

פסוק יג
חכמה, **תבונה**. התבאר (סי' א' ב'):

פסוק יז
דרכיה, **נתיבותיה**. הבדלם למעלה (א' ט"ו):

פסוק יח
מחזיק, **תומך**. הוא או בעל כרחו, והחזיק בה האיש (דברים כ"ב:כ"ה), מחזיק באזני כלב (לקמן כ"ו), או שנותן חיזוק להדבר החלוש, והחזקת בו גר ותושב, וזה הבדלו מן תומך שלא בא ביד חזקה:

פסוק יט
בחכמה יסד ארץ, כונן שמים בתבונה. כמליצה זו בירמיה (י' י"ב, נ"א ט"ו) שיחס החכמה אל עשיית הארץ והתבונה לשמים, וכונן הוא גמר הבנין, בונה עיר וכונן קריה, תבנה ותכונן:

פסוק כא
תושיה ומזמה. שניהם בחכמה, מזימה הם עצות עמוקות (כנ"ל ב' י"א) ותושיה הם המעשים שכפי החכמה (כנ"ל ב' ז'):

פסוק כב
לגרגרותיך. ע"ל (א' ט'):

פסוק כד
אם תשכב ושכבת. הראשון הרצון לשכב, והשני על המשך השכיבה, כמו שכן בפעלים הרבה, כמ"ש באילת השחר (כלל ח'), ובשכיבה עצמה פלוגתת ר"א וחכמים ריש ברכות אם בשכבך על ההליכה לשכב או על המשכת השכיבה:

פסוק כו
בכסלך. ההבדל בין כסל לתקוה, המקוה מקוה אל טוב, והכסל הוא בטחון מן רע, (איוב ד' ו', ח' י"ד, ל"א כ"ד):

פסוק ל
גמלך. גדר הגמול הוא בשנקשר עמו התפעלות איבה או אהבה, והתבאר אצלי בכ"מ בתנ"ך, ובס' זה (לקמן י"א י"ז, י"ב י"ד, י"ט י"ז, ל"א י"ב:

פסוק לב
ישרים. רוב שם ישר בא על הישר בבינתו, ובהרחבה בא על כל מי ששכלו ומדותיו ישרים, והפוכו הנלוז מדרך הבינה:

פסוק לג
בית, נוה. סתם נוה הושאל מנוה צאן, והוא טפל אל הבית כמ"ש בכ"מ:

פסוק לד
(לד-לה) **לצים, כסילים** ע"ל (א' כ"ב):

כבוד, קלון. הוא ההפך מן כבוד, שבעת קלון מכבוד (חבקוק ב':ט"ז):

פרק ד

פסוק א

שמעו, **והקשיבו**. התבאר אצלי (ישעיה א' י' ובכ"מ) שהקשבה פחותה משמיעה, וכשבאו יחד על שני נשואים מתחלפים בא על החשוב לשון שמיעה ועל הפחות ממנו לשון הקשבה, ופה עקר יספר מוסר אביו:

פסוק ב

לקח, **תורתי**. לקח הוא מה שלקח מאחרים בקבלה (למעלה א' ה'), ותורתי כולל גם מה שיורה וילמד מרוח בינתו:

פסוק ג

בן. שרשו בנה, ובא במובן המדויק על הבונה בית אביו, ובסוטה (דף י') כי אמר אין לי מן הגון למלכות וכמ"ש בגדרו בספר התו"ה תזריע (סי ד'):

פסוק ד

וירני. ההוראה הוא על דבר מעשה בכ"מ:

לבך. הלב מציין לרוב כח הממשלה אשר בנפש:

פסוק ה

חכמה, **בינה**. הבדלם למעלה (א' ב'), והקנין הבא בדברים הגיונים מציין ששבו להיות מוטבעים בנפשו כקנין שהוא שלו.

ותשמרך, **ותצרך**. הנוצר גדול מן השומר כנ"ל (ב' י"א):

פסוק ח

סלסלה. לשון רוממות, כמו סולו סולו המסלה שהוא מענין הרמה, והכבוד הוא יותר מן הרוממות שהוא כבוד הנפש הרוחניות, ולמעלה ממנו לוית חן, ועטרת תפארת למעלה מכולם, שהכבוד והחן יהיו גם במעלה או בסגולה טבעית, והתפארת היא במעלה שהשיג ע"י בחירתו כמ"ש(ישעיה ד'):

פסוק יא

בדרך, **במעגלי**. עי' הבדלם למעלה (ב' ט"ו).

הוריתיך, **הדרכתיך**, המדריך הוא יותר מן המורה, וכן הורני ה' דרכך ונחני בארח מישור:

פסוק יג

החזק במוסר. המחזיק הוא בשהדבר רוצה להפרד ממנו (כנ"ל ג' י"ח), וגדר המוסר התבאר למעלה (א' ב'):

פסוק יד

בארח, **בדרך**. הבדלם למעלה (ב' י"ג).

רשעים, **רעים**. מלת רע נופל גם על מחשבת המינות ואפיקורסות, ולא כן מלת רשע ורשעה שלא בא רק על המעשים, ולא נמצא שיאמר חושב רשע כמו שיאמר חושב רע, ויצוייר רשע שאינו רע ר"ל שאינו מין, וכן יש רע שאינו רשע במעשיו:

תאשר. בא תמיד על הדרכה בדרך האושר כמ"ש בכ"מ:

פסוק יח

(יח-יט) **ארח**, **דרך**. הבדלם למעלה (ב' י"ג).

אור נגה, בא על אור המתפלש מגשם מאיר, כמו על אור הירח, וכן בא על אור השחר, אור נגה עליהם (ישעיהו ט':א'), וכמש"ש טעמו, **ואפלה**. גדול מחשך כמ"ש בכ"מ:

פסוק כ

לדברי, **לאמרי**. בארתי הבדלם בארך בס' התו"ה ויקרא (סי' ג' וסי' ד'):

פסוק כד

פה, **שפתים**. השפתים הם חיצונים נגד הפה תמיד כמ"ש בכ"מ.

עקשות, **לזות**. לזו הוא דבר הנוטה, ואינו מציין העקשות בעצמו (ע"ל ב' ט"ו):

פסוק כה

עיניך, **עפעפיך**. עפעפיך מציין סגירת העינים (כמ"ש ירמיה ט' י"ז, תהלות י"א ד').

נכח, **נגד**. נוכח מציין שמכוין נגד נקודה מגבלת, ובא בשם נכח ההגבלה נגד דרכי המקום כמ"ש ישעיה (כ"ו י'):

פסוק כו

פלס מעגל. **דרכיך**. ההבדל בין מעגל ודרך התבאר למעלה (ב' ט"ו), והמדה שבו מכונים ומודדים את המעגל להגיע על ידו אל היושר נקרא פלס, וכל מעגלותיו מפלס, מעגל צדיק תפלס, כי יש הבדל בין הפלס ובין המאזנים, שבמאזנים שתי הכפות דומים וקנה המשקל שוכב באמצע בין שתי הכפות, אבל במשקל הפלס אין הקנה באמצע רק ישכון אצל צד הכבד, ובזה יישיר הפלס, וזה מליצה אל המעגל שנוטה מן האמצע אל הצד ועל ידי הפלס יישיר המשקל:

פרק ה

פסוק א
(א-ב) **חכמה**, **תבונתי**, **ודעת**. עי' גדרם למעלה (סי' א'), ומזימות מורה על מחשבות עמוקות של חכמה (כנ"ל ב' י"א), והשפה ירמוז תמיד על הדעת כמו שיתבאר (לקמן י' כ'):

פסוק ה
מות, **שאול**. עי' למעלה (א' י"ב):

פסוק ו
ארח, **מעגלותיה**. התבאר הבדלם למעלה (ב' ט"ו), ושם פלס בא תמיד על מדידת המעגל להשיבו אל הארח הישר (כנ"ל ד' כ"ו):

פסוק ט
הודך. הוא ההוד הנפשי הפנימי, כמ"ש בהבדל שבין הוד והדר בס' התו"ה קדושים (סי' ל"ח):

פסוק י
זרים, **נכרי**. הבדלם למעלה (ב' ט"ז) שהנכרי גרוע מן הזר, ומוסיף שיהיו בבית נכרי:

פסוק יא
בשרך, **ושארך**, השאר מציין חלקי הבשר שאין מעלים חלופים, כמו הבשר הנשאר על העצמות גם באיש דל ורזה, והבשר כולל כל הבשר גם אשר בא ע"י שומן ועובי הגוף ופטומו, ולכן נסמך שאר בשר, ופה מוסיף ושארך:

פסוק יב
מוסר תוכחת. כנ"ל (ג' י"א) ע"ש:

פסוק יג
מורי, **מלמדי**. התבאר הבדלם בס' התו"ה מצורע, (סי' קי"ז):

פסוק יד
קהל, **ועדה**. עדה מציין עדת חכמים, וזה מוסיף על קהל שכולל גם המוניים, התו"ה ויקרא (סי' רמ"א):

פסוק טו
(טו-טז) **בורך בארך**. התבאר הבדלם התו"ה שמיני (סי' קמ"ד), ושם התבאר ההבדל בין מעין ובין באר, שהבאר הוא בעומק, והמעין יהיה לפעמים על פני האדמה, ויפול גם על מים מועטים, ופה יסדר ההדרגה תחלה כשהיה רק מעין קטן יפוצו חוצה, ואח"כ

יזלו בשפע מן הבאר העמוק פלגי מים, וההבדל בין חוץ ורחוב התבאר ישעיה (סי' י"ד) ולמעלה (א' כ'):

פסוק יט

דדיה. הם דדים התחתונים, כמו ושם עשו דדי בתוליך.
תשגה, בא על שגיות ורבות האהבה אל דבר עד שכל מעינה בה, ואולי משתתף עם שגא בא':

פסוק כ

בזרה, נכריה. כנ"ל (י'):

פסוק כא

דרכי, מעגלותיו. התבאר למעלה (ב' ט"ו), ושם פלס בא תמיד על מדידת המעגל להוליכו אל דרך הישר (כנ"ל ד' כ"ו):

פסוק כב

עונותיו, חטאתו. מבואר בכ"מ שהחטא מציין המעשה ובא על השוגג או הנעשה ע"י התאוה, והעון מציין עוות השכל והכפירה, והוא המזיד כמ"ש ישעיה (א' ד') אילת השחר (כלל שס"ג), וכדברים שבכאן נאמרו בישעיה (ה), הוי מושכי העון בחבלי השוא, וכעבות העגלה חטאה, ר"ל שעקר הם חבלי חטאתו, ולכידת העון הם חבלי השוא כמ"ש בפירושי שם:

פסוק כג

אולתו. כבר התבאר שאויל ואולת הוא משורש אולי, שמורה על המספק והספיקות שיטילו האוילים בחכמה ובמוסר, וע"כ חכמה ומוסר אוילים בזו, כי אין מאמינים בה, וע"כ ישגה שמורה תמיד שגיאה עיונית, כמ"ש בס' התו"ה ויקרא (סי' רמ"ג), בהבדל בין שגג ובין שגה, שלפי עיונם הכוזב ישגו מן המוסר והחכמה:

פרק ו

פסוק א

ערבת, תקעת כפיך. גם הת"כ הוא בענין ערבות (לקמן י"א ט"ו, י"ז י"ח, כ"ב כ"ו, איוב י"ז ד'):

פסוק ב

נוקשת, נלכדת. הלכידה היא אחר המוקש, יקושת לך וגם נלכדת (ירמיה נ"ב):

פסוק ג
התרפס. פי' חז"ל התר פסת יד, ומצאנו מתרפס ברצי כסף לשון הכנעה לפני הדום רגליו, כמו ושארה ברגלה רפסה (דניאל ז':ז'):

פסוק ד
שנה, **תנומה**. תנומה קלה משינה, עמ"ש ישעיה (ה' כ"ז):

פסוק ז
קצין, **משל**. הקצין עומד בראש מפני חשיבותו, (עמ"ש שופטים י"א, יחזקאל ל"ג). והמושל הוא ביד חזקה:

פסוק ח
בקיץ, **בקציר**. הקיץ אחר הקציר (ע"ל י' ה'):

פסוק י
שנות, **תנומות**. תנומה קלה משינה (כנ"ל ד'):

פסוק יב
אדם בליעל, **איש און**. כבר בארתי בחבורי התו"ה ויקרא (סי' י') ששם אדם מציין מין האדם ביחוד מצד נפשו ושכלו, וע"כ על מצות שבין אדם למקום שזה מצד שהוא אדם שומר תורה ומצוה קוראהו בשם אדם, ומצד האון והכח שלא במשפט נגד חברו קוראהו בשם איש:
עקשות פה. ובפ' י"ז לשון שקר, ומתבאר בסי' זה תמיד שפה מרמז על החכמה, ועקשות פה הוא המעקש דרכי החכמה בדברים שבין טוב לרע, והלשון מרמז על הבינה שהיא תבחין בין אמת ושקר, לכן אמר לשון שקר:

פסוק יג
מולל. מענין מילה. מי מלל לאברהם, כאילו ימלל ברגליו ע"י רמיזות:

פסוק טו
פתאם, **פתע**. פתאום מציין מהירות הזמן, ופתע מציין מהירות הפעולה (ישעיה ל' י"ג):

פסוק כ
מצות אביך. המצוה היא ע"י הכרח, התו"ה צו (סי' א') וכן ציין מוסר אביך שהאב ייסר ויכריח:

פסוק כא
ענדם, הוא מענין קשירה ובא על הקושר דבר לתפארת, אעדנו עטרות לי (איוב ל"א:ל"ו):

פסוק כג
תוכחת מוסר, כבר בארתי (למעלה ג' י"א) כי המוסר הוא בהכרח, והתוכחה היא ע"י וכוח השכל, אולם המוסר שבס' זה הוא יראת ה' כמ"ש יראת ה' מוסר חכמה וכמ"ש למעלה (א' ז'), וע"י יראת ה' יתוכח אח"כ בראיות השכל ויקבל חקי החכמה מצד השכל וילך בדרך חיים:

פרק ז

פסוק ד
חכמה, **בינה**. למעלה א' ובכל הספר:

פסוק ה
זרה, **נכריה**. למעלה (ב' ט"ז):

פסוק ו
חלון, **אשנבי**. שופטים (ה'):

פסוק ט
בנשף, תחלת היום והלילה, כמ"ש חז"ל (ברכות ד' ע"ב) תרי נשפי הוה, לכן פי' בערב יום:

פסוק י
שית, כמו וחשופי שת, מקום הערוה:

פסוק יב
חוץ רחובות - ע' לעיל (א' כ'):

פסוק יג
העזה. שרשו עזו. וחסר הדגש:

פסוק טז
מרבדים. מין תכשיט סובב את הערש, שזויותיו חטובות ביושר, ומוקף באטון מצרים מיתרים יקרים, כמו רביד הזהב, זויות מחוטבות, ותרגום מיתריהם אטוניהם:

פסוק יז
נפתי. הזלה ויציקה, כמו דבש ונופת:

פסוק יח
דדים, **אהבים**. שם אהבים מציין יותר אהבת המשכב (הושע ח' ט'):

פסוק כ
יום הכסא. יום המוגבל:

פסוק כב
עכס. הנחש המצלצל, וכן וברגליהם תעכסנה (ישעיהו ג':ט"ז) עיין שם:

פסוק כד
שמעו, **הקשיבו**. כנזכר לעיל (ד' א').

פסוק כה
דרכיה, **נתיבותיה**. הבדלם למעלה (א' ט"ו):

פרק ח

פסוק א
חכמה, **תבונה** - למעלה א. וגדר מילת תבונה - למעלה ב ג.
תקרא, **תתן קולה** - למעלה (א כ, ב ג) ולקמן (פסוק ד).

פסוק ב
דרך, **נתיבות** - למעלה (א טו).

פסוק ג
שערים - ע' לעיל (א יא).

פסוק ד
אישים, **בני אדם** - (תהלות מ"ט ג).
אקרא, **וקולי** - כנ"ל (פסוק א).

פסוק ה
פתאים, **כסילים**. ע"ל (א' כ"ב):

פסוק ו
(ו-ח) **אדבר**, **אמרי פי**, עיין הבדלם בס' התו"ה ויקרא (סי' ג') באורך.
נפתל, **ועקש**. הנפתל הוא יותר מן עקש, ובא אחריו, דור עקש ופתלתל. ובשלילה מוסיף שאין בם אף עקש:

פסוק ט
נכחים, **וישרים**. התבאר ישעיה (סי' נ"ט):

פסוק יב
ערמה. למעלה (א' ד'):
מזמות. למעלה (א' ד'):

פסוק יג
גאה וגאון עי' ישעיה (ט"ו):

פסוק יד
תושיה. למעלה (ב' ז'):

פסוק טו
מלכים, **רזנים**. עיין תהלות (ב' ב'):

פסוק יח
וצדקה. פורט צדקת המעשים בין אדם למקום ישעיה (א' כ"א) ובכל התנ"ך:

פסוק יט
פריי, **תבואתי**. עי' הבדלם בס' התו"ה קדושים (סי' ס"ט):

פסוק כ
ארח, **נתיבות**, עי' למעלה (א' ט"ו), **צדקה**, **משפט**. כשבאים אצל ה' יהיה המשפט מה שיעשה בהשקף על מעשה ב"א, והצדקה היא מה שיעשה מצד אלהותו בלא הקדמת המעשה והזכות (ישעיה סי' נ"ט):

פסוק כב
דרכו, **מפעליו**. הדרך קודם אל המפעל, ובאדם מורה על תכונת הנפש שמהם יוצאים הפעולות, כמ"ש ירמיה (י"ח י"א), ויש הבדל בין מפעל ומעשה. שהפעל מורה על העסק בדבר, כמ"ש ישעיה (ה' י"ב) ובכ"מ:

פסוק כג
נסכתי. מענין ממשלה, כמו ואני נסכתי מלכי:

פסוק כו
ארץ וחוצות. בבחינת כלל הארץ נקראת בשם ארץ שארץ העיקרית שהוכנה למושב בני אדם, ויש מקומות הבלתי מוכנים כ"כ והמה חוצה לארץ, (עמ"ש איוב ה' ו'):

פסוק כז
חוג. היא העגולה הסובבת סביב המרכז, ושמים הוא הרקיע שנקרא שמים, והתבאר ענינו בפי' מע"ב, כדעת הרמב"ם והנמשכים אחריו, שהוא על מקום הסגריר, כמ"ש בכ"מ:

פסוק כח
שחקים, גבוהים משמים, ומציינים תמיד את מקום הפלאות, כמ"ש ישעיה (מ"ה ח') ובכ"מ שנזכר שם זה:

פסוק לג
מוסר, התבאר למעלה (א' ב') ויראת ה' הוא מוסר חכמה, וראשית חכמה יראת ה', ועי"ז תחכמו:

פסוק לד
דלתתי, **פתחי**. החלל הוא הפתח, והסוגר את החלל הוא הדלת, והשוקד הוא המתמיד על איזה דבר:

פרק ט

פסוק ד
פתי. התבאר למעלה (א' ד').
חסר לב, מי שחסר לו כח הממשלה בנפשו, והפך חסר לב הוא המבין, כמו שהגבילם זה נגד זה לקמן (י' י"ג, י"א י"ב, ט"ו כ"א), וע"ז נגד חסר לב אמרו ואשרו בדרך בינה:

פסוק ז
יוסר, **מוכיח**, ע"ל (ג' י"א).
לץ, **רשע**. הרשע גרוע מן הלץ (תהלות א' א'). והלץ לא יבזה תוכחה רק מוסר, כמ"ש לקמן (י"ג א'), אבל אינו אוהב תוכחה, כמ"ש לקמן (ט"ו י"ב).
מומו. מלת לוקח נמשך לשנים, לוקח מומו:

פסוק ט
לחכם, **לצדיק**. עי' הבדלם לקמן (י' י"א י"א ל'):

פסוק י
תחלת. ההבדל בין ראשית ובין תחלת בארתי בראש ס' בראשית, והוא נמשך לשתים תחלת דעת קדושים, והבינה מביא לכלל דעת כמ"ש אם אין בינה אין דעת, ויתבאר (י"א י"ג י"ד ובכ"מ):

פסוק יג
כסילות, **פתיות**. הפתי הוא הנבער מחקי החכמה (כנ"ל א' ד'). לא כן הכסיל שהוא לפעמים חכם גדול רק נלוז מחקי החכמה מפני תאותיו כמ"ש בכל הספר:

פסוק טו
דרך, **ארחותם**. הבדלם למעלה (א' י"ג):

פרק י

פסוק א

חכם. היודע חקי החכמה ומתנהג ע"פ, כמ"ש בכל מקום, **ישמח אב**, וכן לקמן (כ"ג ט"ו, ושם כ"ד כ"ה, כ"ז י"א).

כסיל, הנלוז מחקי החכמה מפני תאותו כנ"ל (א' ל"ב ובכ"מ):

פסוק ב

צדקה. מע"ט בין אדם למקום (ישעיה א' כ"א) ובכל התנ"ך:

פסוק ג

הוות. ענין שבר, והוא עם הוה שמורה על הויה, דבר והפוכו, שר"ל עקירת ההויה, וכבר באר הרש"פ ההבדל בין הדף לדחה, שדחה הוא דבר הקשור במציאותו בחזוק, והדף או נדף הוא דבר הבלתי קבוע, כקש נדף, כמוץ אשר תדפנו רוח, ולפ"ז יל"פ מלשון הויה ממש הוייתם ומציאותם יהדף בקל:

פסוק ד

כף, **יד**. הכף פחות מן היד בענין העסק, ועי' לקמן (ל"א י"ט), ולפעמים יציין הכף את הדבר הנאחז יותר (כמ"ש ישעיה ס"ב ג', ירמיה ט"ו כ"א).

חרוצים, הזריזים במעשיהם. ונזכר לקמן (י"ג ד') הפך העצל, והפך הרמאי נזכר עוד (לקמן י"ב כ"ז, ושם כ"ד):

פסוק ה

אגר. יש הבדל בין אגר ובין אסף, מקבץ, שאוגר מציין שמתקבץ הגרגרים אחת אחת, ושמן לא תאגור, אגרה בקציר מאכלה, **בקיץ**, **בקציר**, הקיץ הוא אחר הקציר, (ירמיה ח' כ', למעלה ו' ח', לקמן כ"ו א'), **בן משכיל בן מביש**, מוגבלים זה כנגד זה לקמן (י"ד ל"ה, י"ז ב'):

פסוק ז

זכר, **ושם** עיין הבדלם תהלות (קל"ה י"ג):

פסוק ח

חכם לב. עי' עוד לקמן (י"א כ"ט, ט"ז כ"א, כ"ג ט"ו).

אויל שפתים, אויל ואולת מורה על הספק בעניני החכמה נגזר ממלת אולי, כמ"ש בכל הספר ואויל שפתים שדובר ספיקות רק בשפתיו החיצונים לא בלבו.

ילבט, מענין יגיעה ללא תועלת:

פסוק יא
פי צדיק. בהבדל בין הצדיק והחכם עי' לעיל (ט' ט'). ופי מרמז על החכמה כמ"ש בכ"מ, וכן אמר פי צדיק יהגה חכמה (תהלות ל"ז) פי צדיק ינוב חכמה (לקמן י' ל"א):

פסוק יב
מדנים. הריבים העומדים ע"י דו"ד, והמ"ם הנוסף על שם דין, מציין המקום שבם רצוף ענין הדין ודברים, כמו מכון מקום כמ"ש במק"א, והדינים יתעוררו ע"י כמה דברים, ע"י אף וחמה (לקמן ט"ו י"ח, כ"ט כ"ב), וע"י נרגן (כ"ו כ'), ואיש תהפוכות (ט"ז כ"ח), וע"י איש נוטה בטבעו לזה ונקרא איש מדנים (כ"ו כ"א), ופה אמר שהשנאה תעורר מדנים:

פסוק יג
בשפתי נבון חכמה. ההבדל בין חכם ונבון חכמה ובינה, בא בכל הספר, והשפה חיצונית נגד פה ולשון, ומורה על הדבור החיצוני תמיד, בין נגד הפה (כמ"ש ישעיה י"א י"ד, מלאכי ב' ו', תהלות נ"א י"ז, ס"ו י"ד, קמ"א ג', למעלה ד' כ"ד, לקמן י"ג ג', ט"ז כ"ג י"ח ו', כ"ז ב', איוב ט"ו ו'), ובין נגד הלשון (ישעיה נ"ט ג', תהלות ל"ד י"ד, ק"כ ב', לקמן י"ז ד', י"ח ז', ושם כ'), **חסר לב**, עי' למעלה (ט' ד'):

פסוק יד
יצפנו. הצופן יעמיד הדבר מן הצד, והוא הפך צפה ואינו טומני (כמ"ש יהושע ב', תהלות כ"ו ח', ל"א כ"א, ירמיה ט"ז י"ז, איוב י"ד ט'), ומלת יצפנו נמשך לשנים, וגדר אויל הוא המסתפק, כמ"ש בכל הספר:

פסוק טו
קרית הוא עיר בצורה, ובא מחתה הפך מבצר ומעוז, שמת מבצריו מחתה.
דלים, הדל היה לו נכסים ונתדלדל מהם, כמ"ש בכ"מ.
והרישה, מציין העדר הירושה והממון:

פסוק טז
ההבדל בין פעולה ובין מעשה - ישעיהו ה יב ובכמה מקומות בתנ"ך.
תבואה - מורה על גמר הבישול, כמו שכתבתי בחיבורי התורה והמצוה, קדושים סימן סט.

פסוק יז
מוסר, **תוכחת**, הבדלם למעלה (ג' י"א):

פסוק כ
(כ-כא) **לשון צדיק**, **שפתי צדיק**, הלשון פנימי מן הפה והשפה, ומורה לרוב על התבונה והשגיון ובא אצלה לשון הגיון ומחשבה כ"פ, ולשוני תהגה צדקך, הוות תחשב לשונך, וכבר בארתי זה במקומות רבות, וכבר גדרו חכמי לב שהלשון יורה על הבינה והפה על החכמה עמ"ש מלאכי(ב' ז'), והשפה מורה על הדעת, שכן בא אצל השפה שם דעת, שפתי דעת (משלי י"ד ד', כ' ט"ו) ועוד שם (ה' ב', ט"ו ז', מלאכי ב' ז', איוב ל"ג ג') ותמצאהו בס' זה במקומות לא חקר.
לב, שם לב בא לרוב על כח הממשלה אשר בנפש, ותמצאהו במקומות רבים, ומי שמושל כפי חקות החכמה נקרא חכם לב, ומי שחסר לו כח הממשלה נקרא חסר לב:

פסוק כג
לכסיל - הכסיל יודע חוקי החכמה ונלוז מפני תאוותיו, והאויל אינו מקבל חוקי החכמה מפני שמטיל בהם ספיקות, כמו שפירשתי בכל הספר.
תבונה - עיינו גדרה למעלה.
-

פסוק כד
מגורת. עמ"ש איוב (ג' כ"ד) תהלות (ל"ג ח'), ואמרו לא תגורו מפני איש לא תכניס דבריך מפני איש:

פסוק כז
תוסיף ימים. עמ"ש יחזקאל (כ"ב ד'):

פסוק כח
תוחלת, **תקות**. הבדלם התבאר (ישעיה נ"א ה', יחזקאל י"ט ה', מיכה ה' ו', ז' ז', תהלות ק"ל ה', איוב ל' כ"ו, לקמן י"א ז'):

פסוק ל
ימוט. עמ"ש ישעיה (נ"ד י') על והגבעות תמוטינה

פסוק לא
(לא-לב) **לשון צדיק**, **פי צדיק**. עי' למעלה (פ' כ' כ"א), וכן זה עצמו ההבדל בין לשון תהפוכות ופי תהפוכות, שהפה הפך החכמה, והלשון הפך הבינה, וגדר מלת **רצון** עי' בס' התו"ה ויקרא (סי' ל"א):

פרק יא

פסוק ב
זדון. החולק על ה' ודרכי התורה במזיד ופרסום, כמ"ש והאיש אשר יעשה בזדון את ה' הוא מגדף, ואם נלוה עמו הגאוה היתירה הוא מתלוצץ על החכמה והחכמים, כמ"ש זד יהיר לץ שמו, וכן בא על הזד על רעהו שהוא המציא תחבולות להרע לו, וחז"ל בסנהדרין (דף ס"ט) שתפוהו עם שם נזיד מענין בישול הרעיונים שזה רק באיש לא בקטן:

פסוק ג
(ג-ו) **תומת ישרים**, **צדקת תמים**: **צדקת ישרים**. הישר מציין מי ששכלו ומדותיו ישרים בטבע, והוא גדול מהצדיק שהוא כובש כנ"ל (ב' ז'), והתום מציין המעשה הקבועה בלי שינוי ובלא פניה כנ"ל (שם ופסוק כ"א) וצדיק תמים היינו שעומד תמיד על מצב אחד בל ימוט בשום זמן ובכל ענין:

פסוק ז
תקוה, **תוחלת**, הבדלם למעלה (י' כ"ח).
אונים, האוננים על מותו, מענין לא אכלתי באוני ממנו:

פסוק ט
(ט-י-יא) **צדיקים**, **ישרים**. כנ"ל (פסוק ג' ו'):

פסוק יב
יחרישו. כבר התבאר ישעיה (מ"ב י"ד) שהחרישה הוא הפך הענוה והתשובה, ויחרישו העם ולא ענו אותו דבר:

פסוק יד
מחשבה, **עצה**. בארתי הבדלם ישעיה (י"ד כ"ד), וגדר תחבולה למעלה (א' ה'):

פסוק טו
ירוע. יישבר, כמו (תהלים ב ט): **תרועם בשבט ברזל**.
וההבדל בין ערב לתוקע כף - למעלה (ו א).

פסוק טז
עריצים. העריץ יתאר שם גבור, וה' אותי כגבור עריץ, ומתאר את הגבורה לגנאי ע"פ הרוב:

פסוק יח
עשה, **פעלת**. ההבדל בין מעשה ופעולה למעלה (י' ט"ז), ולפעמים בא שם פעולה על קבלת השכר והוא נרדף עם שכר, ומובדל ממנו שפעולה יבא גם על שכר רע ושכר בא על גמול טוב, וגם שהפעולה הוא לפי העסק, והשכר הוא לפי הריוח, כמ"ש בחבורי התו"ה קדושים (סי' ל'), ולפ"ז יאמר שהזורע צדקה יקבל שכר טוב, והשכר יהיה לפי הריוח שהוא לפעמים גדול מן הפעולה:

פסוק כ
עיקש לב, **תמימי דרך** - העיקשות בא היפך התמימות (למעלה י ט, לקמן יט א, כח ו), ו"**לב עיקש** הוא, שכוח המושל בו יילך היפך מחוקי החכמה, והיפוכו **תמימי דרך**, ההולכים בקביעות בדרכיה.

פסוק כא
רע, תואר לאיש רע, **ויד ליד**, ר"ל בבלי אמצעי:

פסוק כו
לאום. מציין אומה שי"ל דת, כמ"ש תהלות (ב' א') ישעיה (י"ז) ובכ"מ בתנ"ך:

פסוק כז
שחר, **ודרש**. השוחר הוא יותר מן הדורש, שמשחר בכל בוקר בעלות השחר:

פסוק כט
חכם לב. הוא מי שכח המושל בנפשו ינהג רק ע"פ חקי החכמה והחכמה נעשית קנין לו, כנ"ל (י' ח'). ואויל הוא המסתפק כמ"ש בכ"מ:

פסוק ל
צדיק, **חכם**. ע"ל (ט' ט', י' י"א):

פרק יב

פסוק א
מוסר, **תוכחת**. הבדלם למעלה (ג' י"א).
בער, הוא הדומה כבהמה שאין בו אף דעת הפשוט, כמו הידיעה הנקנה ע"י החוש והמושכלות ראשונות, כמ"ש איש בער לא ידע, ואני בער ולא אדע בהמות הייתי עמך:

פסוק ב

איש מזמות. פעל זמם בא לרוב לרע, ומזימות כשאינו על עמקות החכמה היא לרע. ומרשיע בהפעיל והוא עומד מורה הפלגת הרשע, וההבדל בין חפץ ובין רצון בחבורי התו"ה ויקרא (סי' ל' ל"א):

פסוק ה

מחשבות, **תחבולות**. למעלה (י"א י"ד):

פסוק ו

דברי. הדבור הוא באורך, כמו שכתבתי בחבורי התו"ה ויקרא (סי' ג'):

פסוק ח

שכלו. גדר והבדל בין שכל לחכמה ובינה בארו דורשי הלשון, וע"ע לקמן (י"ג ט"ו), **ונעוה לב**, לב, עוה ועקש, ויש הבדל בין עקש לב, ועוה לב, שהעקש בא על דבר חושיי, והעוה הוא עוות הגיוני וכולל גם עוות השכל והבינה שנמשך ע"י קלקול הלב ותאותיו, ומלת יהיה על השכל, שהשכל יהיה לבוז:

פסוק יד

גמול. כ"מ שנזכר גמול נקשר עמו התפעליות איבה או אהבה כמ"ש בכ"מ בתנ"ך, ולכן תפס שם אדם, שההתפעליות הוא מיוחד לו מצד האנושית שבו, וכמ"ש בהבדל בין איש ובין אדם בס' התו"ה ויקרא (סי' י') ויש הבדל בין משיב גמול ובין משלם גמול, כמ"ש (יואל סי' ד' ד' ובכ"מ):

פסוק טו

חכם. הוא הנוהג בחקי החכמה, וכבר התבאר (א' ב') שבכל ענין שיפול עליו שם חכמה יש שני דרכים במציאות טו"ר, ולמודי החכמה איזה דרך יבחר נקראים עצות, שהעצה היא ההסכמה מבין שני צדדי האפשר (כנ"ל י"א י"ד), והאויל גדרו המסתפק בחקי החכמה כנ"ל, והוא לא יקבל עצתה:

פסוק יז

(יז-יט) **יפיח**. מורה על הדבור הבלתי נשלם (חבקוק ב' ב'), ומלת **יגיד** נמשך לשנים, יגיד צדק יגיד מרמה.

ובוטה. הוא הדבור שיש עמו שבועה או נדר, התו"ה ויקרא (סי' ש"י).

שפת, **ולשון**, כבר התבאר (סי' י' י"ג) שהשפה מורה על הדבור הקל החיצוני, ושם (פסוק כ"א) שהלשון מציין הדבור התבוניי, **ועד ארגיעה**, פי' עד רגע והא' נוספת:

פסוק כ
חרשי. הם המעמיקים מחשבות בסתר, כמו ויתחרשו לו כל הלילה:

פסוק כא
לא יאנה. כמו לא תאונה אליך רעה, ובארתי גדר פעל זה ירמיה (ב' כ"ד):

פסוק כג
כסילים, **איוולת**. מבואר בכל הספר, ש:
* אויל הוא המסופק בחוקי החכמה, והספק נקרא איוולת.
* והכסיל אינו מסתפק, רק נלוז מחוקי החכמה מפני תאוותו.
ו"**לב** נקרא הכוח המושל שבאדם.
וה"**דעת** הוא היפך הספק והאיוולת, שהדעת היא הידיעה הברורה.
וההבדל בין ה"**ערום** וה"**חכם** התבאר בכל הספר, ויתבאר עוד בכל המקומות שציינתי בביאור העניין.

פסוק כד
חרוצים. זריזים במעשיהם ונאמרו הפך הרמאי (כנ"ל י' ד'):

פסוק כה
ישחנה. משורש שחה, במשקל יַגְלֶנָּה, שישפיל אותה למטה:

פסוק כו
יתר. שרשו תור, שבא על הריגול שמעיין על מרעהו. ומ"ם מרעהו מן השורש כמו מרעים דשמשון, ולפי' ב' מענין יתר ותוספת והמ"ם מרעהו מן רעהו, וכבר התבאר גדר הצדיק למעלה (י' י"א, ובכ"מ):

פסוק כז
לא יחרוך - מלשון (שיר השירים ב ט): **מציץ מן החרכים**, לא יַראה את צידו מן החרך.
והון - שיעורו והון אדם חרוץ - יקר.

פסוק כח
בארח, **דרך**, **נתיבה**. הבדלם למעלה (א' ט"ו ב' י"ג), וצדקה הם מצות שבין אדם למקום בכ"מ:
חיים, **אל מות**, אל מות היא שלילת המות לגמרי:

פרק יג

פסוק ב
פי - מציין את החכמה, כנ"ל י כ.

פסוק ג
פיו.שפתיו. השפה חיצונית נגד הפה כנ"ל (י' י"ג).
נוצר, **שומר**, הבדלם למעלה (ב' י"א), **ומחתה** הפך המעוז למעלה (י' ט"ו).
ופשק, הוא ההרחבה המגונה, כמו ותפשק את רגליך (יחזקאל ט"ז:כ"ה):

פסוק ה
יבאיש. כמו אשר הבאשתם את ריחנו:

פסוק ו
תם דרך. שדרכו תמים בלי חסרון, שהתמימות הוא הפך המום, ועקר תמימות על מי שהוא קבוע בדרך הטוב כנ"ל (ב' ז'), והפוכו חטאת, שהוא החסרון.
וצדקה. על מצות שבין אדם למקום כמ"ש בכ"מ, והפוכו רשעה, שכולל גם המרשיע נגד המקום, וגדר מלת סלף שמעוות דרך התם והישר, ובא תמיד על ההסרה מן היושר והתמימות:

פסוק ט
אור, **נר** - ע' למעלה (ו כג).

פסוק י
זדון, ע"ל (י"א ב').
מצה. היא המריבה שבא לידי הכאה, וכי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה (שמות כ"א י"ב):

פסוק יב
תוחלת. הבדלו מן תקוה למעלה (י' כ"ח), והבדלם מן תאוה למעלה (י"א כ"ג).
ומחלה, אינו שם, רק הפעיל:

פסוק יג
יחבל. מענין השחתה:

פסוק טו
שכל טוב, הוא המשכיל ברוה"ק כמו המשכילים שכל טוב (דה"ב ל' כ"ב), ורוחך הטובה נתת להשכילם (דה"ב ל' כ"ב) וכנ"ל (ג' ד'):

פסוק טז
בדעת, **אולת**, הדעת הוא הפך האולת שהוא הספק בכל ידיעה, והכסיל אינו אויל, רק על ידי תאותו משתמש בספיקות ופורש אותם (כנ"ל י"ב כ"ג):

פסוק יז
מלאך, **ציר**. הציר מחויב להשיב תשובה (ישעיה י"ח):

פסוק יח
מוסר, **תוכחת**. הבדלם למעלה (ג' י"א):

פסוק יט
כסילים. באר פה שהכסיל אינו אויל או פתי רק נרדף מן התאוה, כמ"ש בכל הספר:

פסוק כ
ורעה. מענין התחברות.
ירוע, נפעל, מענין שבר:

פסוק כג
ניר. היא החרישה בעומק להסיר הקוצים, כמ"ש נירו לכם ניר (ירמיהו ד':ג').
ראשים, כמו רשים.
נספה, ענין כליון:

פרק יד

פסוק א
אולת. כבר נתבאר שאויל הוא המסתפק בחקי החכמה, והספיקות הם האולת המהרסת בית החכמה:

פסוק ג
בפי, **ושפתי**. כבר התבאר (למעלה י' כ'), שפה מרמז על החכמה ושפה מרמז על הדעת, וכבר התבאר (א' ג') שיצוייר שיבא בחכמה לכלל דעת על ידי שיקבל חקיה באמונת הלב ובענוה, וזה שפתי חכמים:

פסוק ד
אלפים, השורים המלומדים לחרוש, שגר אלפיך, ומלת באין נמשך לשתים, אין אבוס בר, לא נמצא בר באבוס, ואבוס נקרא מקום שמעמידים הבהמוות לפטמם (ישעיה א' ג'):

פסוק ה
כזבים, **שקר**. הבדלם בארתי (ישעיה כ"ח ובכ"מ).

ויפיח, הוא הדבור הבלתי נשלם, כנ"ל (י"ב י"ז):

פסוק ו

(ו-ז-ח-) **ודעת לנבון**. (עמ"ש למעלה ט' י', י"א י"ג).

לץ, **כסיל**, הלץ לא יחלוק על הדעת, לא כן הכסיל, (כנ"ל א' כ"ב, ט' ז' ח'), ויש הבדל בין הכסיל ובין האויל, שהכסיל יודע חקי החכמה ובלתי מסתפק בם רק שנלוז מהם מפני תאותו, והאולת היא לו רק למסוה במרמה, לא כן האויל שהוא מסתפק בחקי החכמה, כמו שהתבאר בכל הספר:

פסוק ז

לץ, **כסיל** - הלץ לא יחלוק על הדעת, לא כן הכסיל (כנ"ל א כב, ט ז-ח).

פסוק ח

ויש הבדל בין **הכסיל** ובין **האויל**:

* שהכסיל יודע חוקי החכמה ובלתי מסתפק בם, רק שנלוז מהם מפני תאוותו, והאיוולת היא לו רק למסוה במרמה;
* לא כן האויל, שהוא מסתפק בחוקי החכמה, כמו שהתבאר בכל הספר.

פסוק ט

אוילים, **ישרים**. הישר הוא שלבו ישר בדרכי הבינה וזה הפך האויל המסתפק, ומלת **יליץ** נמשך לשתים, וכן מלת בין נמשך גם למעלה, וגדר מלת **אשם** שמכיר שהוא חייב עונש כמ"ש בס' התו"ה ויקרא (סי' שס"ט):

פסוק יד

סוג. משתתף עם פעל נסג, ויסוגו ויבגדו כאבותם, לב הנסוג אחור, ושעורו ומעליו יסוג איש טוב, שיופרש ממנו, כמו ויט ישראל מעליו:

פסוק טו

פתי, **ערום** - הערום הוא היפך הפתי, כנ"ל.

והערום יבחון תכלית מעשהו, כמו שנאמר (משלי יג טז): **כל ערום יעשה בדעת**, (משלי יד ח): **חכמת ערום - הבין דרכו**.

פסוק טז

מתעבר - שעובר הגבול, שגם גדר מתעבר שבא על הכעס בא מצד העברת הגבול, כמו שכתבתי בגדרו בכל מקום.

וכבר ביארנו, שגם **הכסיל** יהיה חכם לפעמים, רק שאינו ירא ה' (וזה הבדלו מן **החכם**"), שאינו עוצר תאוותו מיראת ה'.

פסוק יז
קצר אפים. ע"ל (כ"ט). ואיש מזמות למעלה (א' ד'):

פסוק יח
פתאים. מובדלים מן כסילים ואוילים, שהאויל ממציא האולת והספיקות מלבו, והכסיל אין בו אולת רק שאוחז באולת במרמה כנ"ל (פסוק ח'), אבל הפתי מקבל האולת מאחר ונפתה אחריו, כמי שיורש נחלה שלא קנה אותה מעצמו, והערום הפך הפתי כנ"ל (א' ד'):

פסוק יט
רעים, **רשעים**. הרע כולל גם הרע ע"י מחשבת מינות ומדותיו הרעים, והרשע הוא המרשיע בפועל בין בין אדם למקום בין בין אדם לחברו, ושעורו ורשעים שחו על שערי צדיק:

פסוק כב
חרשי. החורשים בסתר (כנ"ל י"ב כ'), **וחסד ואמת**, הוא החסד הנעשה שלא לתשלום גמול:

פסוק כד
איוולת - כנ"ל (משלי יד ח): **איוולת כסילים מרמה**, רוצה לומר, שהוא ספק אצלם.

פסוק כו
יהיה מחסה - המבטח הוא מצד הבוטח, והמחסה הוא מצד הדבר עצמו, רצוני לומר, שהביטחון יהיה מחסה לבניו, שבזכותו יתאשרו בניו.

פסוק כח
עם, **לאום**, העם הוא הקיבוץ שי"ל מלך, שזה ההבדל בין עם ובין גוי כמ"ש (בישעיה א' ד'), והלאום הוא הקיבוץ שי"ל דת המיוחד (כמ"ש ישעיה י"ז, תהלות ב' א'), והמלך צריך לעם, **והרזון** צריך ללאום, ורזון משם רוזנים, (שבא על היועצים ברז וסוד ביחוד בעניני דת, כמ"ש כ"פ, וכן פי' איפת רזון (מיכה ו'):

פסוק כט
, **ארך אפים**. האף הוא האף החיצוני, שזה המבדיל בין אף ובין חמה כמ"ש בכ"מ, והרוח הוא פנימי המעלה הציורים על הלב, כמ"ש בכ"מ ע"ש:

פסוק ל
מרפא. פעל יוצא. הלב מרפא את הבשר:

פסוק לא
דל, **אביון** - האביון הוא מי שתאב לכל דבר, ואינו יכול להתפרנס, רק על-ידי צדקה, כמו שכתבתי בכמה מקומות.
ראו גם מלבי"ם על משלי יז ה.

פסוק לג
בלב, **ובקרב**, הלב מציין הכח המושל, שהחכמה תמשול שם ותעש חיל, ובקרב מציין שישנה בקרבו לבד, וההבדל בין נבון וחכם וגדר הכסיל התבאר בכל הספר:

פסוק לד
גוי, **לאמים**. כבר התבאר (פסוק כ"ח), שגוי פחות מן עם, ולאום מעולה ממנו.
וחסד, מענין חרפה, פן יחסדך שומע, ויל"פ ג"כ חסד לאומים תרומם חטאת אחת תרומם חרפה של לאומים ובשתם:

פסוק לה
משכיל, **מביש**. ע"ל (י' ה'), וגדר העברה, שמתמלא כעס גם על מי שלא חטא כמ"ש (ישעיה י"ג ט', י"ד ו'), ובכ"מ שבא שם זה בתנ"ך:

פרק טו

פסוק א
חמה, **אף**. התבאר (ישעיה ס"ג ג', יחזקאל ה' י"ג) ובכ"מ בתנ"ך, ובא בספר זה לקמן (כ"א י"ד, כ"ב כ"ד, כ"ז ד' כ"ט כ"א):

פסוק ב
לשון, **ופי**. כבר התבאר (י' כ') שהלשון מציין את הבינה ופה מציין החכמה ושפה מציין הדעת, וגדר הדעת למעלה (א' ב') ובכל הספר, ופי' כסיל ואולת בכל הספר:

פסוק ד
וסלף. הוא עוות התום והיושר (למעלה י"ג ו').
שבר ברוח, כמו רוח נשברה, והרוח הוא כולל כל כחות הנפש הפנימים:

פסוק ה
מוסר, **תוכחת**. הבדלם ירמיה (ב' י"ט), וכמ"ש למעלה (ג' י"א), **והמנאץ** הוא שהדבר בלתי חשוב בלבו, והערמה הפך הפתיות (כנ"ל א' ד'):

פסוק ז
לא כן. ע"מ פעל, כמו כי מת הילד:

פסוק ט
דרך, הם מנהגי הנפש ותכונותיה שמהם יוצאות הפעולות כמ"ש ירמיה (י"ח י"א) ובכ"מ,
מרדף, הפועל מורה על העסק בתמידות, כמ"ש הושע (ב' ט'):

פסוק י
מוסר, **תוכחה**, הבדלם ירמיה (ב' י"ט):

פסוק יב
לץ הוכח. עמ"ש למעלה (ט' ז'):

פסוק יג
ייטב. נמשך לשתים, ורוח כולל הכחות הנפשיות כולם:

פסוק יד
נבון, **דעת**. ע"ל (ט' י'). כסילים נלוזים מחכמה מפני תאותם, כמ"ש בכל הספר, והם מחזיקים אולת במרמה רק לפנים (כנ"ל י"ב כ"ג, י"ד ח' כ"ד), ואולת הפך הדעת שהוא הספק בכל דבר, והנבון מבקש הדעת בלבו, והכסיל רועה אולת רק לפנים לא בלבו:

פסוק טו
עני - כולל גם ענוות הנפש והכנעתה, ובא לרוב על הצדיקים והענוים.

פסוק יח
מדון, **ריב**. הבדלם למעלה (י' י"ב).
חמה אף, למעלה (פסוק א'):

פסוק יט
דרך ארח. הבדלם למעלה (ב' י"ג).
ישרים, למעלה (א' ג' ב' ז', י"א ג' ט'), ובכל הספר:

פסוק כ
וכסיל אדם, דייק במלות אדם, שיצא מכלל בן נכנע להוריו, והוא אדם מופרד לעצמו:

פסוק כא
חסר לב, **איש תבונה**, ע"ל (ט' ד'), וגדר הישר שישר בטבעו, כנ"ל (א' ג', ב' ז'):

פסוק כב
מחשבות עצה. למעלה (י"א י"ד) **תקום**, פי' תקום עצה:

פסוק כו
מחשבות. גם יל"פ שר"ל מחשבות רע תועבת ה' הגם שהוא רק מחשבה, **ואמרי נעם**, ר"ל מי שהוא נעים במעשיו אמריו הם טהורים מכל מחשבה רעה, ובא נועם תחת נעים, רמז לאחד קראתי נועם (זכריה י״א:ז׳):

פסוק כח
יהגה, הוא עיון הלב ורב המחשבה על הדבר:

פסוק לב
מוסר, **תוכחת**. עי' הבדלם ירמיה (ב' י"ט):

פרק טז

פסוק ב
זך בעיניו. מובדל ממ"ש דרך אויל ישר בעיניו, שהישר הוא בבינה, והזך הוא מבלי שמרים ופסולת, וכמ"ש איוב (ח' ז'), ועמ"ש לקמן (כ"א ב').
ותכן. כמו ותוכן לבנים תתנו:

פסוק ד
למענהו - למענו ובעבורו.

פסוק ה
יד ליד. וכן למעלה (י"א כ"א):

פסוק ט
יחשב. בפועל, בא על מחשבות בלתי ראויות התו"ה צו (סי' קי"ח):

פסוק י
שפתי, **פיו**. הבדלם למעלה (י' י"ג).
לא ימעל, כבר בארתי בספר התו"ה ויקרא (סי' שמ"ו) מטעם הראב"ע, שמעל משתתף עם מעיל, כמו שבגד משתתף לבגיד' ולביש', ובזה תבין מ"ש בבה"ע שכולל שתי הכוונות, מענין מעליה ובגידה ומענין מעיל, שמורה על פשיעה גלויה:

פסוק יא
פלס ומאזני משפט. עי' הבדלם למעלה (ד' כ"ו), והאבנים של מאזנים מוכנים בכיס, לא יהיה לך בכיסך אבן ואבן:

פסוק יג
צדק. **ישרים**. עי' גדרם (ישעיה י"א ג' תהלות ט' ט') וישרים גדולים מן צדיקים כמ"ש תהלות (ל"ב י"א) ובכ"מ, וישרים ר"ל דברי יושר, כמו בקרים מן בוקר:

פסוק טז
חכמה, **בינה**. הבדלם למעלה (א' ב') ובכל הספר, והבדל **הכסף והחרוץ** (למעלה ג' י"ד):

פסוק יז
ישרים. הישר הוא מי שדרכו ישר בטבע, והצדיק הוא כובש יצרו (כנ"ל ב' י"ז).
ומסלה, נבדל מן דרך שמורה על דרך כבושה, כמ"ש ישעיה (ל"ה ח').
והנוצר, הוא גדול מן השומר (כנ"ל ב' י"א):

פסוק יח
(יח-יט) **גאון**, **גאים**. הגאוה היא תכונה שמתגאה ברוחו, והגאון הוא מי שהוא גדול באיזה מעלה כמו בעושר או בגבורה שע"י מתגאה, עד שהגאוה תהיה גם בלא מעלה, והגאון הוא בעבור מעלה, כמ"ש ישעיה (י"ג י"א) ובכ"מ, ויש הבדל בין גאה וגאון וגובה לב, **ובין גובה רוח**, שהרוח הוא המעלה ציורים על הלב, וגובה רוח יעלו ציורי גרוה מעומק נפשו, ועת ימשלו בו ויפעלו על הלב שהלב מציין הכח המושל בנפש, נקרא גובה לב, ואז ימצאו בו גאוה וגאון. ותמצא בכל מקום שהרוח פנימי מן הלב, ומורה תנועת הכח בעומק הנפש, והלב מורה מציאת הכח וממשלתו, והכשלון קודם אל הנפילה והשבר, כמ"ש המה כשלו ונפלו, וכשלו בם רבים ונפלו ונשברו, וע"כ מיחס גובה רוח לפני כשלון, וגאון לפני שבר, וההבדל בין ענוה לשפל רוח כבר בארו הקדמונים:

פסוק כ
משכיל. עמ"ש (יהושע א') בהבדל בין מצליח ומשכיל, והבדל בין מאושר ומצליח בארתי בכ"מ, שהאושר הוא הנפשי, וההצלחה היא בעניני העולם:

פסוק כא
(כא- כג) **חכם לב**, **וכן לב חכם**. הוא מי שציורי החכמה מושלים בלבו (כנ"ל י' ה'), וההבדל בין החכם והנבון למעלה (א' ב') ובכל הספר, והשכל, הוא כח חד שבו יבין בדברים שאין הבינה שלטת, כמו בענינים האלהיים ולהבין חקי החכמה, ומ"ש מקור חיים שכל בעליו, שיעורו שכל הוא בעליו של המקור חיים הלז, שהחכם לב הגם שלא השתמש בדרכי הבינה, ישיג חקי החכמה בכח השכל הטוב. ולקח בא על הקבלה כמ"ש (א' ה'), וכבר הזכרתי (י' י"ג) שפה מרמז על החכמה ושפה מרמז על הדעת, השכל ישכיל פיו שהם חקי החכמה, עד יבא בם לידיעה ברורה שיוציאם בשפתים, וגדר אויל

ואולת הם המספקים בחקי החכמה ע"י שאין עליה מופתי הדעת (כנ"ל א' ז'), וחכם לב ישיג בם מופתי הדעת בכח השכל (מה שא"א להשיג בכח הבינה) וישיב אל האוילים ויסיר אולתם:

פסוק כד

(כד-כו) **מתוק לנפש, נפש עמל**. כבר התבאר שלרוב יכוין במלת נפש על נפש הרוחני בהגבל נגד הגויה.

אכף, כמו כפף, ובא ג"כ יכפה אף:

פסוק כח

מדון ונרגן. עי' גדרם לקמן (כ"ו ב').

אלוף. בא גם על המורה מלמד, כמו פן תאלף ארחותיו, והמושל היה מורה להעם דרך ילכו בה, ונקרא אלוף, אלה אלופי אדום:

פסוק ל

עצה. כמו איעצה עליך עיני, שמרמז בעיניו כאלו מיעץ:

פסוק לב

ארך אפים, ומושל ברוחו, האף הוא התגלות הכעס לחוץ, כמ"ש בכ"מ בהבדל בין אף וחמה, והרוח הוא הפנימי, ויש ארך אפים וקצר רוח, כמ"ש בהבדל בין ארך אף לארך רוח, (למעלה י"ד כ"ט):

פרק יז

פסוק א

פת. הוא הפרוס, כמו פתות אותה פתים, והשלם נקרא לחם, כמ"ש בס' התו"ה ויקרא (סי' קכ"ד).

חרבה, בלא טיבול, כמו כל מנחה בלולה בשמן וחרבה, **שלוה**, גדר השלוה היא מרגוע הנפש ושלום הפנימי כמ"ש תהלות (קכ"ב) ובכמה מקומות:

פסוק ג

מצרף, כור. האש של הכור גדולה יותר ומזה שם כיריים, כמ"ש בס' התו"ה שמיני (סי' ק"ס):

פסוק ד

שפת, לשון. כבר התבאר למעלה (י' י"ג), שהשפה חיצונית נגד הפה והלשון, ומרמז על דברים הנודעים בבירור ע"י החוש והדעת, והלשון מציין עניני בינה, וקורא החוטא

מצד התאוה בשם מרע, והחטא בשם און, כי החטא הוא בטוב ורע, והמעוה מצד טעות הבינה שקרא בשם שקר, ר"ל איש שקר, כי שוגה בין אמת ושקר, והעון קרא הוות, שהוא הפך ההויה והישות, ששם הוות על השבר בא כדרך השרשים המשמשים דבר והפוכו, הויה ועקירת הויה, ומבואר אצלינו תמיד שהקשבה פחותה מן האזנה, ע"כ אמר בראשון מקשיב ובשני מזין, שהיא הטיית האוזן והשיקול במאזני התבונה, כמו ואזן וחקר:

פסוק ז
נבל, **נדיב**. הם שני הקצוות, ויש אמצעיים ביניהם כילי ושוע. כמ"ש (ישעיה ל"ב ה'):

פסוק י
תחת, שרשו נחת, ענין ירידה:

פסוק יא
מרי. כמו כי מרי המה (יחזקאל ב' ז'), הכסיל הוא מרי:

פסוק יד
מדון, **ריב**, ריב כולל המריבה מכל מין שיהיה, ואם יש בו דו"ד נקרא מדון, וטרם שיבא לידי דין קראו ריב דהיינו לפני התגלע, והתגלע בע' בא על גילוי של דבר מכוער, בכל תושיה יתגלע (י"ט א') וכל אויל יתגלע (כ' ג'):

פסוק טו
גם שניהם. במלת גם ר"ל גם כששניהם ביחד:

פסוק טז
מחיר. מציין החליפין ומחיר שדה עתודים וכשבא על הכסף יציין הכסף כדרך חליפין כאלו היה חפץ ונותנו מחיר הדבר הנקנה, וגדר הכסיל, מבואר בכל הספר שהוא מי שמואס בחכמה מפני תאותו, ולב בא תמיד על כח הממשלה אשר בנפש לעצור בעד התאוה ויצריו הרעים, כמ"ש בכ"מ.

פסוק יח
תקע, **ערב**. ע"ל (י"ב ט"ז):

פסוק כ
עיקש לב - נוהג היפך מחוקי החכמה, כנ"ל (יא כ).
ונהפך בלשונו - הפך מן הבינה, שהלשון מציין הבינה (כנ"ל י כ), ו"לשון תהפוכות הוא היפך הבינה (כנ"ל י לא).

פסוק כב
לב, **רוח**. הרוח כולל כל כחות הנפשיות. וההבדל בין לב ורוח התבאר, שלב הוא הכלי החיצונה ששם ישכנו הכחות הנפשיות, והוא כח חומרי, והרוח הוא רוחני, וטוב יותר שיעצב הלב וישמח הרוח, **וגהה** כמו גוה, בחילוף אהו"י:

פסוק כג
מחק. בהצנע, כמו בחיק יוטל את הגורל:

פסוק כו
לא טוב, **על ישר**. על שרשו עול, שהוא עול נגד היושר, וכן פרשתי על משכבכם (תהלות ג'), על אנשים (איוב ל"ג כ"ז) וכן לקמן (כ"ט ה') ולא טוב הוא הפך הנהגת החכמה, ועל יושר הוא נגד חקי הבינה, כי טוב ורע הוא בחכמה, ועול ויושר הוא בבינה, כי הנדיב מפורסם אצל העם יותר מן הצדיק וכולם מבינים שהוא נגד היושר והצדיק נודע צדקתו לה' וענשו לא טוב נגד חקי החכמה:

פסוק כז
יודע דעת, **איש תבונה**. היודע דעת הוא ע"י השגת החושים והנסיון, ואיש תבונה משיג ע"י מופת הבינה מן הקודם אל המאוחר כמ"ש ישעיה (מ"ג י') ובכ"מ בתנ"ך, וייקר רוח י"ל רוח יקר, שהרוח מציין כל כחות הנפשיות היקרות:

פסוק כח
חכם, **נבון**. התבאר בכל הספר שנבון גדול מחכם (ע"ל א' ב').
ואטם שפתיו, הוא יותר מן המחריש, וגדר האויל הוא מהסתפק בכל דבר:

פרק יח

פסוק א
תושיה. חולשה ותשות כח, ורעהו ותמוגגני תושיה (איוב ל' כ"ב):

פסוק ב
כסיל. הוא נלוז מחקי החכמה מפני תאותו ואינו חפץ בדעת ותבונה, כמ"ש (א' ב') וכסילים ישנאו דעת (וכן י"ב כ"ג, י"ג ט"ו י"ח, י"ד ז', ט"ו ב', ז' י"ד, י"ז י'):

פסוק ג
בוז, **קלון**, **חרפה**. הבוז משתתף עם הלעג, רק שהבוז יהיה גם בלב, והקלון הוא הפך הכבוד, והנקלה מבוזה בעצמו והוא שופך עליו חרפה שגדול מבוז:

פסוק ד
מים עמוקים, **נחל**. הנחל אינו בעומק, והמקור משם המים נובעים:

פסוק ו
(ו-ז) **שפתים**, **פה**, כבר התבאר (למעלה י') שהשפתים מורים הדבור החיצוני ופיו הוא הדבור הפנימי, וע"כ מוסיף בפיו מהלומות, ומחתה על ריב ומוקש של השפתיים ומבואר בכל הספר שהכסיל גרוע מן האויל, האויל הוא מסתפק והכסיל יודע ומתכוין למרוד, וע"כ אמר למעלה (י"ז כ"ח) שהאויל יחריש משאלה זאת אבל הכסיל שפתיו יבואו בריב ולא יחריש ויאטום שפתיו:

פסוק ח
נרגן. הוא המתרעם תמיד.
מתלהמים ההתפעל מורה על המדומה נראה כאלו מוכה במהלומות:

פסוק ט
לבעל משחית. איש משחית (לקמן כ"ח כ"ד) כולל כל משחית, אבל בעל מורה על הקנין, ומורה שבנה והשחית וקלקל את מה שבנה:

פסוק יא
במשכיתו. שכה, מורה על ציור הלב והדמיון, עמ"ש (ישעיהו ב':ט"ז) על שכיות החמדה:

פסוק יג
משיב. יש הבדל בין ענה ובין משיב, שהמשיב בא לסתור דברי חברו (איוב כ' ב'):

פסוק טו
נבון, **חכמים**. כבר התבאר הבדלם למעל' (א' ב') ובכל הספר, החכם קבל חכמה בקבלה ע"י שמיעה, ונבון מבין מעצמו, והקנין מורה מה שמשיג ע"י שקידתו מעצמו:

פסוק כ
(כ-כא) **פי**, **שפתיו**, **לשון**. מתבאר למעלה (י' י"ג כ') ששפה תרמוז על דעת, ופה על החכמה, ולשון על הבינה, ויש הבדל בין פרי ותבואה. שהתבואה היא הנגמרת (כנ"ל ח' י"ט), כי הדעת הוא גמר הפרי:

פסוק כג
יענה. מענין הכנעה, והוא פעל יוצא שמכניע את העזות:

פסוק כד
להתרועע. ההתפעל מורה על המדומה, כמו מתעשר, מתרושש, מתכבד:

פרק יט

פסוק א
(א-ב) **כסיל**, **בלא דעת**. כבר התבאר שהכסיל יש בו דעת רק שהתאוה מושלת עליו.
אץ, הממהר:

פסוק ה
שקרים, **כזבים**. הכזב נראה אמת בתחלתו (ישעיה כ"ח) **עד**, **יפיח**, המפיח הוא הדבור הבלתי נשלם (חבקוק ב' ג'):

פסוק ו
נדיב, **איש מתן** - ע' לעיל יח טז.

פסוק ז
רש. גרוע מן הדל.
מרעהו, המ"ם מן השורש כמו ויקח שלשים מרעים דשמשון:

פסוק ח
לב. הוא הכח המושל כמ"ש בכ"מ, והקנין מורה שהוא ברשותו:

פסוק יב
נהם ככפיר. הכפיר טורף רק בסוכתו (כמ"ש הושע ה' י"ד, עמוס ג' ד'), ונהם באריה הוא בזעפו בעת שאין לו טרף, וזה הבדלו מן שאגה שהוא בשמחתו בעת י"ל טרף, ישעיה (ה' ל'):

פסוק יד
ומה'. הוי"ו וי"ו התנאי:

פסוק יז
וגמלו. גדר הגמול שנקשר עמו התפעליות אהבה או איבה, כמ"ש בכ"מ:

פסוק יח
המיתו. שרשו המה, כמו בכיתו מן בכה:

פסוק יט
גדל חמה. לפי' ב' כמו ברחוץ הליכי בחמה (איוב כ"ט:ו'), **תציל**, לפי ב' מענין וינצלו את מצרים.
ותוסף, לפי' א' הוא נסתר לנקבה:

פסוק כא
מחשבות. **ועצות**. הבדלם למעלה (י"א י"ד):

פסוק כב
תאות. כמו תתאו לבא חמת, עד תאות גבעות עולם:

פסוק כה
(כה-כו-כז) **והוכיח**, **מוסר**. מוסר ע"י יסורים. ותוכחה בראיות השכל (כנ"ל ג' י"א).
ופתי יערים (ע"ל א' ד'):

פסוק כח
יליץ. מלשון לצנות, **יבלע** יכסה, כמו כבלע את הקדש:

פרק כ

פסוק א
* **שכר** - הוא יין ישן המשכר.
* **שוגה בו** - כמו (משלי ה יט): **באהבתה תשגה תמיד**.

פסוק ב
מתעברו. מענין עברה וקצף, והתבאר אצלי ששם עברה נגזר משורש עבר שעובר הגבול לקצוף על מי שלא חטא, ובא פה על עובר גבול אימת מלך ועי"כ יתעבר בו:

פסוק ג
יתגלע. בעי"ן בא על התגלות מדה פחותה:

פסוק ה
עצה. היא ההסכמה איך יעשה להשיג התכלית, וזה ע"י כח הבינה כמ"ש חז"ל מרבה עצה מרבה תבונה, ועז"א אבדה עצה מבנים (ירמי' מ"ט ז') את מי נועץ ויבינהו, (ישעיה מ' י"ד), לו עצה ותבונה (איוב י"א) וכמ"ש למעלה (ח):

פסוק ו
יקרא. יכריז ויפרסם.
חסדו, **אמונים**, ההבדל בין חסד ואמת ידוע, שאמת ואמונה הוא לשמור החיוב וההבטחה:

פסוק ז
בתמו צדיק. ההבדל בין צדיק ובין תמים למעלה (ב' ז', י"א ג'):

פסוק ח
כסא דין. ההבדל בין דין ובין משפט (ישעיה י' ב') ובכ"מ:
מזרה, מפזר או מרחיק.
בעיניו, בהשגחתו:

פסוק י
גם שניהם, ביחד (כנ"ל י"ח ט"ו, ולקמן פסוק י"ב):

פסוק יא
מעלליו, **פעלו**, ההבדל בין מעלל ובין מפעל מעשה ודומיהם, שמעללים הם הפעולות הצומחות מתכונות נפשיות כמ"ש (תהלות כ"ח):
אם זך ואם ישר, זך הוא דבר הנקי מפסולת ותערובות ושמרים. כמו לבונה זכה, שמן זית זך, ר"ל נקי מתכונות רעות גופניות, וישר הוא הפך העול והעקש, ושרשו בבינה כמ"ש בכ"מ. וזך הוא בפעולות הצומחות מכח המדות ששרשם בחכמה. עי' איוב (ח' ז'), ולקמן (כ"א ב' ושם י"א):

פסוק יג
פקח עיניך. כבר באר במו"נ ח"א פ"א שפקיחת עין לא בא על פתיחת עיני הראות רק על פקיחת עין השכל, או עין המחזה לחזות נעלמות:

פסוק יד
ואזל לו, כשהלך הדבר אליו, שנסתלק מרשות המוכר לרשותו:

פסוק טז
זר, **נכרי**, הבדלם למעלה (ב' ט"ז) ומלת ערב נמשך גם למטה, ואם (ערב) בעד נכריה:

פסוק יח
מחשבות עצה, **תחבולות**, למעלה (א' ה'):

פסוק יט
גולה. למ"ד **ולפותה** מוסב על כולם, לגולה סוד ולהולך רכיל ולפתה, שהוא פתי בשפתים לדבר דברי פתיות, וי"מ מרחיב שפתיו מענין יפת אלהים ליפת:

פסוק כ
באישון. נפל ע' הפעל, ופי' בשחרות החשך:

פסוק כא
מבהלת. ממהרת, כמו ויבהילו את המן:

פסוק כה
ילע. שרשו לוע. ובא על הדבור במרוצה מבלי שום לב כמ"ש (ישעיה נ') על לדעת לעות.
ואחר נדרים. שיבקר ויחקור לנדור נדרים, ויל"פ מלת אחר מלשון לא תאחר לשלמו, האיחור של נדרים צריך לבקר ולדקדק ע"ז:

פסוק כט
שיבה. הוא אחר הזקנה, ומציין אורך הימים:

פסוק ל
חברות פצע. כשהם ביחד אין להם רפואה (ישעיה א' ו'), **תמרוק**, מלשון תמרוקי הנשים, שהוא לדעתי רטיבת הגוף ע"י סיכות שמנים, ומשתתף עם מורק ושוטף במים, שפי' הסרת המרק והשומן הנבלע בו ובא על הממרק א"ע מוציא הליחות השרשי ודשן הגוף:

פרק כא

פסוק ב
ישר. עי' למעלה (כ' י"א):

פסוק ג
צדקה ומשפט - הצדקה הם המצוות שבין אדם למקום, והמשפט הוא בין אדם לחברו, ישעיהו א כא ובכל התנ"ך.

פסוק ד
רום עינים ורחב לב. העינים יציינו את ההשגה, ורום תואר בשקל וכל שה חום, וכן ורחב לבב, והלב מקום התאוה וכחות הנפשיות עמ"ש (תהלות קל"א).
נר, החרישה באדמה להוציא הקוצים (ירמיה ד'):

פסוק ה
חרוץ. ע"ל (י' ד').
ואץ, הוא הממהר ודוחק השעה:

פסוק ז
יגורם. יפחידם. וי"מ יכריתם ושרשו גרר:

פסוק ח
וזך ישר. ע"ל (כ' י"א).
ודרך איש, ר"ל דרך המיוחד לכל איש:

פסוק יא
בענש. העונש הוא הגמול הנחרץ מאת השופט עלי עון, וזה ההבדל בינו ובין מ"ש למעלה, (י"ט כ"ה) לץ תכה, **יחכם**, ולמעלה יערים, וערמה, פחותה מחכמה, כמ"ש בכל הספר.
ובהשכיל לחכם, למעלה (שם) והוכיח לנבון, כי החכם לא יקבל דעת ע"י התבונה לבדה, כי אינו נבון כנ"ל (א' ב') רק ע"י כח השכל שהוא כח חד, שע"י יוכל להבין חקי החכמה (כנ"ל שם ג'), ועז"א **יקח דעת**, ובנבון אמר יבין דעת, כי החכם אינו מבין בכח התבונה רק יקבל ע"י כח השכל, כמ"ש תמיד שאצל החכם בא מלת לקח, כי הוא מקבל ולוקח, והנבון מבין מדעתו ע"י הוכחה וראיות התבונה:

פסוק יד
מתן, **שחד**. השוחד עקר הנחתו ע"מ שנותנים לדיין לעוות הדין, **אף**, **חמה**, התבאר (ט"ו א') שאף הוא החיצון והחמה היא הפנימית והיא קשה מאף:

פסוק טז
השכל. השכל הוא הכח החד אשר באדם להבין בדברים שאין הבינה שולטת כמו, בעניני האלהות ונפלאותיו (תהלות י"ד ב', ס"ד י', ק"ו ז'), ויש שכל טוב שהוא רוה"ק (כנ"ל ג' ד', י"ג ט"ו), והתבאר עוד (י"ב ח', ט"ו כ"ד, ט"ז כ"ב, כ"א י"א), **והשכל**, הוא מקור או שם:

פסוק יח
כפר, **תחת**, התבאר ישעיה (מ"ג ג'), **צדיק**, **ישרים**. הצדיק שם יחוסי שצודק בדינו, ויצוייר שהוא רק צדיק בערך הרשע לא בפ"ע, כמ"ש תחריש כבלע רשע צדיק ממנו (חבקוק א':י"ג), אבל הישר הוא בעצמו ישר בשכלו ומדותיו, כמ"ש הבדלם למעלה (י"א ג' ו'):

פסוק כ
וכסיל אדם. אדם כסיל, כמו רבים עמים, משנה כסף:

פסוק כא
צדקה, הם מצות שבין אדם למקום, וצדקה שאצל ה' מורה המעשים שיעשה מצד אלהותו שלא בהשקף על מעשה בנ"א (ישעי' נ"ט):

פסוק כב
מבטחה - לדעת המכלול, הה"א ראויה להדגש.

פסוק כג
פיו, **ולשונו** - התבאר הבדלם למעלה (מלבי"ם על משלי י כ).

פסוק כד
זד. ע"ל (י"א ב').
בעברת, גדר העברה שעובר הגבול, כמ"ש בכ"מ:

פסוק כז
זמה - עיין גדרו בספר התורה והמצוה קדושים סימן קיא.

פסוק כט
וישר. כבר התבאר שסתם ישר הוא בבינה, לכן אמר יבין דרכו:

פסוק ל
חכמה, **תבונה**. עי' הבדלם למעלה (א' ב') ובכל הספר:

פרק כב

פסוק ג
ערום, **פתיים**. כנ"ל (א' ד'), ובא היו"ד תמורת ה' למ"ד הפעל:

פסוק ה
צנים. חולה הבא ע"י צינה.
ופחים, כמו פחים אש וגפרית, הפחת האש:

פסוק ו
חנוך. מרגילו מעט מעט, ובדברי חז"ל הרבה:

פסוק ז
(ז-ט) **רשים**, **דל**, הרש גרוע מן הדל, כנ"ל.
עברתו, כמו מכה עמים בעברה:

פסוק י
מדון, **דין**. מדון הוא הריב המתהוה ע"י דין ודברים, והוא מצד הב"ד:

פסוק יב
דעת. כבר בארתי שהוא מורה על דבר הנודע בידיעה ברורה ע"י מושכלות ראשונות או החוש וכדומה:

פסוק יג
בחוץ, **רחובות**. הבדלם (ישעיהו ט"ו):

פסוק יד
שוחה. חפירה ללכוד שם בע"ח, כי כרו שוחה ללכדני (ירמיה י"ח כ"ב):

פסוק טו
אולת. כבר התבאר שאולת היא הספק שיסופק בכל דבר חכמה:

פסוק טז
להרבות. יל"פ ג"כ מענין ריבית, כמ"ש על הוי המרבה לא לו (חבקוק ב':ו'):

פסוק יז
לדעתי. עמ"ש (א' ב') על לדעת חכמה ומוסר:

פסוק יח
נעים. מענין נע ונד, וכבר בארתי (י"ב כ') שהשפתים מציינים את הדעת, **ויכנו**, ר"ל שיהיו להם כן ובסיס ולא יהיו נעים:

פסוק כ
שלשים. ספר משלי נחלק לשלשה חלקים, ח"א עד סי' י', וח"ב עד סי' כה, וח"ג עד סוף הספר:

פסוק כא
קשט, **אמת**. קשט תרגומו של אמת, ובעברי יורה על תכשיט האמת, והיינו ברורו והתגלותו לכל.
אמרים אמת, שיעורו להשיב אמרים להשיב אמת:

פסוק כג
קבעיהם פעל קבע בא על גזל עני והקדש ומתנת שמים:

פסוק כד
אף, **חמה** הבדלם למעלה (ט"ו א') **ותתרע**, מענין ריע רק נשתנו בשרשם:

פסוק כו
תקע, **כף ערב**, למעלה (ו' א') **משאות**, שם ר"ל חובות:

פסוק כט
חשכים, תואר, בפלס ערמים, ומן העם הדלים (ירמיהו ל"ט:י"ז) ת"י ומן עמא חשיכא:

פרק כג

פסוק ב
שכין, ידוע, בלועך בלחייך בעל נפש, בעל תאוה, כמו כי תאוה נפשך לאכול בשר:

פסוק ה
התעיף. פעל, משם עפעף, הסוגר את העין:

פסוק ז
שער. שם. מענין תאנים השוערות, דבר מאוס ומזיק:

פסוק ט
כסיל. הוא הנלוז מחקי החכמה מפני תאותו כמ"ש בכ"מ.
לשכל, הבדלו מן בינה למעלה (כ"א ט"ז) שהשכל הוא כח חד שבו יעבור על דברים שאין הבינה שולטת, ובו יבין גם חקי החכמה, וע"כ נמצא ומשכילים בכל חכמה (דניאל א':ד') ולא נמצא לשון בינו חכמה:

פסוק יב
למוסר, **לאמרי דעת**. עמ"ש (א' ב') על לדעת חכמה ומוסר:

פסוק טו
חכם לבך. גדר לב חכם התבאר (י' ח'), שהוא שציורי החכמה מושלים בלבו, ולבו מלא מהם:

פסוק טז
ותעלוזנה, פעל עלז מורה הריקוד מחמת רוב השמחה (ישעיה ה').
מישרים. עי' גדרו למעלה (א' ג'), **שפתיך**, מורה על הדעת, כנ"ל (י' כ'):

פסוק יז
יקנא. קנאה שאחריו ב' מורה שרוצה להיות כמוהו (ישעיה י"א):

פסוק יח
אחרית. מורה על האושר האחרון (ירמיה כ"ט).
תקותך. הבדלו מן יחול למעלה (י' כ"ח):

פסוק יט
ואשר, פעל זה בא על ההולך בדרך האושר הנפשיי, ופי' **ואשר את לבך**. בדרך:

פסוק כג
חכמה, **ומוסר**. עמ"ש למעלה (א' ב'), על לדעת חכמה ומוסר:

פסוק כד
(כד-כה) **צדיק**, **חכם**. הבדלם למעלה (י"א).
אבי, **ויולד**, האב והאם יאמר גם על האומן ומגדל, ולכן פרט כ"פ ותפשו בו אביו ואמו יולדיו, אמך אשר ילדתך.
יגיל, **ושמח**. השמחה היא תמידית והגיל על דבר מתחדש (ישעיה ט' ב'):

פסוק כט
אבוי. שרשו אבה, התאוה והחפץ.
שיח הוא הדבור הנפלט בלא שכל (איוב ז'):

פסוק ל
יין, ממסך. ישעיה (ה' כ"ב):

פסוק לא
עינו. מראיתו, כמו והנה הנגע עמד בעיניו:

פסוק לב
יפריש. פעל משם פרש, שמורה על הצואה, כמו וקרבו ופרשו, מין נחש שהפרש שלו ארסי וע"כ נקרא צפע, מלשון צפיעי הבקר, וכן ביציו מזיקים, כמ"ש ביצי צפעוני בקעו:

פסוק לג
זרות. נשים זרות:

פסוק לה
הלמוני. הוא יותר מהכאה:

פרק כד

פסוק ג
(ג-ה) **חכמה, ותבונה, דעת**. התבאר גדרם למעלה (א' ב') ובכל הספר, **יתכונן**, הוא גמר הבנין, **מאמץ כח**, פעל אמץ בא על קיום החוזק והתמדתו (ישעיה כ"ח ב' ובכ"מ):

פסוק ו
בתחבלות. עי' למעלה (י"ב י"ד):

פסוק ז
ראמות, אבנים טובות שאמרו עליהם שבאו מלמעלה, ראמות וגביש (איוב כ"ח).
ואויל, הוא המסתפק כמ"ש בכ"מ.
ופיו, מרמז על דבור החכמה (למעלה י' כ'):

פסוק ח
מחשב. בפועל בא על מחשבה בלתי ראויה, התו"ה צו (סי' קי"א).
מזמות, ע"ל (י"ב ב'):

פסוק ט
זמת. עי' גדרו התו"ה קדושים (סי' קי"א).

וחטאת, הוא נגד חקי החכמה כמ"ש בכ"מ:

פסוק יב
יבין. **ידע**. הידיעה בא על דבר הנראה בחוש. והבינה הוא מן הקודם אל המאוחר כמ"ש בכ"מ:

פסוק יז
תשמח, **יגל לבך** - הבדלם - למעלה.
וה"**מכשול** הוא התחלת ה"**נפילה**, ונופל עליו **גילה**, שהוא על דבר המתחדש.

פסוק יט
אל תתחר - עי' מלבי"ם על תהלים לז א.
ועל צד שמעשיהם רעים בעיניו, קראם **מרעים**, שכולל שרע בעיניו מעשיהם.

פסוק כא
(כא-כב) **שונים**. שרוצים לשנות בהנהגה. ופיד שניהם, פי' שנויהם, מה שרוצים לשנות, כמו לשנות את דרכך (ירמיהו ב':ל"ו):

פסוק כד
עמים, **לאמים**, עם מציין הקיבוץ שי"ל מלך (ישעיה א' ד'), ולאום מציין שי"ל דת מיוחד (שם י"ז, תהלות ב' א', ובכ"מ) **יקבהו**, **יזעמוהו**. קבה הוא פרישת הקללה, וזעם הוא העונש הבא בסבת הקללה, כמ"ש בכ"מ:

פסוק כו
משיב. הוא הסותר דברי חברו, וזה ההבדל בינו ובין עונה, כנ"ל (י"ח י"ג):

פסוק כז
עתדה. המכין את העתיד:

פסוק כח
והפתית - מעניין פת לחם:

פסוק לא
כסו. הקמ"ץ תחת שור"ק והוא מבנין פועל, כמו כסו הרים צלה (תהלות פ' י"א):

פסוק לב
ואחזה ראיתי. פעל ראה על ראות העין, ופעל חזה על מחזה הלב (ישעיה ל' י"ט):

פסוק לג
(לג-לד) **מעט שנות**. למעלה (ו' י' י"א):

פרק כה

פסוק ג
לרום. שיעורו, אין חקר לרום:

פסוק ד
הגו. מענין הסרה, כמו כאשר הוגה מן המסילה:

פסוק י
יחסדך. חרפה כמו חסד הוא (ויקרא כ' י"ז):

פסוק יא
במשכיות. שרשו שכה, מורה על ציור בו יסתכל איזה ענין רשום, ומזה אבן משכית, שכיות החמדה, ופה בא על פתוחים שיעשה מכסף על הזהב שדרך הנקבים של הציפוי יביט את הזהב הנסתר תחתיו:

פסוק יב
נזם, **וחלי**. שניהם קשוטי האוזן, ותעד נזמה וחליתה (הושע ב':ט"ו), הנזם תולה בנקב שבתנוך האזן, והחלי חלול ועגול ומקיף את האזן, ונקרא ג"כ מגולים על אזניך (יחזקאל ט"ז):

פסוק יג
ציר. עמ"ש (ישעיה י"ט):

פסוק יח
מפיץ. פטיש המפוצץ סלעים, מפץ אתה לו (ירמיהו נ"א:כ'):

עד שקר, כמו עדות שקר:

פסוק יט
רעה. ענין שבר והוא פועל עומד.

מועדת, כמו מועדת:

פסוק כ
מעדה. מקשט מלבושיו, כמו ועדית עדי (יחזקאל ט"ו). קרה, שרשו קרר.

נתר. כלי אדמה רכים. עמ"ש בפי' המשניות לרמב"ם כלים פ"ב:

פסוק כב
חתה. כמו לחתות אש מיקוד:

פסוק כג
תחולל. תוליד, כמו ותחולל ארץ ותבל והוא נמשך לשתים.
וצפון. כמו צפון לצדיק חיל חוטא:

פסוק כו
מעין, ומקור. עי' הבדלם התורה והמצוה שמיני (סימן קמ"ד):
נרפש, כמו ושארה ברגלה רפסה (דניאל ז':ז'):

פרק כו

פסוק א
קיץ, קציר. ע"ל (ו' ח'):

פסוק ב
כצפור, כדרור, הדרור אינה מקבלת מרות והיא תדור אצל ב"א, עמ"ש (תהלות פ"ד):

פסוק ה
חכם בעיניו, עי' גדרו למעלה
(י"א כ"ט)

פסוק ו
מקצה - עניין כריתה, כמו מקצץ.
החמס הוא מקצה רגליים, והוא שולח דברים.

פסוק ז
דליו. הרימו שוקי הפסח כי הם לא להועיל לו:

פסוק ח
במרגמה - בכף הקלע, שמשם רוגמים אבנים.

פסוק י
רב מחולל כל - רב תואר לה' יתברך, שהוא רב ואדון על הכל, והוא מוליד את כל הברואים.
ושוכר - נותן שכר.

פסוק יד
צירה. רגל הדלת שהדלת תסובב עליו, ויש שאין עושין הציר מגוף הדלת אלא נוקבים הדלת וקובעים בו העץ או הברזל להכניסו בחקק המפתן כדי שיסוב, כמ"ש במשנה מחזירין ציר התחתון במקדש אבל לא במדינה והעליון כאן וכאן אסור (בן מלך):

פסוק יז
מתעבר. ענין קצף:

פסוק יח
כמתלהלה. שרשו תלה כמו התל בהפך אתוון, המהתל בחברו.
זקים, ניצוצי אש, בזיקות בערתם (ישעיהו נ׳:י״א). ומות, חצי מות:

פסוק כד
ינכר. הפך ההכרה, כמו ויתנכר אליהם:

פסוק כו
תכסה. כמו תתכסה:
ומשאון. חשך, כמו אמש שואה ומשואה:

פסוק כח
דכיו. משורש דכא:

פרק כז

פסוק א
ילד יום. קורות הזמן נקראים ילדיו:

פסוק ב
זר, נכרי. הבדלם למעלה (ה' י'):

פסוק ג
נטל. משא:

פסוק ד
חמה, אף. הבדלם למעלה ובכ"מ:

פסוק ו
נעתרות. מרובות:

פסוק ט
ומתק. כמו אשר יחדו נמתיק סוד:

פסוק טו
דלף. מטר הנוטף:
טורד. יוצא, מטריד בני הבית:

סגריר. סגירת העבים, וי"מ שבני אדם נסגרים בבתיהם, ולמ"ד הפעל כפול, כמו פרחח, עבטיט:
נשתוה. בינוני לנקבה והוקל הדגש, שהוא שוה תמיד:

פסוק יז
יחד. שרשו חדד, יחדד:

פסוק כא
מצרף, **כור**. ע"ל (י"ז ג'):

פסוק כב
הריפות. שרשו הריף, כמ"ש בס' התו"ה קדושים (סי' נ"ב) והם החטה ושעורה שמסירים ממנו הקליפה.
ועלי, הוא יד המכתש ונזכר בדברי חז"ל:

פסוק כד
לעולם, **לדור ודור**. עי' הבדלם (ישעיה י"ג כ') ובכ"מ:

פסוק כה
חציר, **דשא**, **עשב**. (ישעיה ט"ו, ו'):

פרק כח

פסוק ב
יודע כן - מעניין מכון ובסיס, יודע לכונן הכל.
יאריך - פועל משם ארוכה ומרפא, שמדמה פרץ המדינה כמחלת הגוויה, שתסור ממשלת הכוח הטבעי המנהיג בריאות הגוויה, ויתגברו כוחות המתפעלים על כוחות הפועלים, וצריך רופא מומחה להעלות ארוכה.

פסוק ג
גבר רש - גבר - שם המקרה, תגבורת הרשים; ורש הוא שם הכלל. והרש גרוע מדל, כנ"ל, שהדל מתדלדל מנכסיו.
סוחף - שהזרם גורף ומוליך כל הנמצא בדרכו.

פסוק ה
יבינו. פעל יוצא:

פסוק ו
דרכים. שם הזוגי, על שני הדרכים שהם זה לעומת זה:

פסוק ז
ורעה. מתחבר:

פסוק י
ישרים, **ותמימים**, עי' הבדלם למעלה (ב' ז'):

פסוק יב
יחפש. כמו התחפש ובא במלחמה:

פסוק יד
מפחד בבניין הכבד לא נמצא רק פה ובישעיהו (נא יג): **ותפחד תמיד כל היום**, שרוצה לומר שבאמת אין פחד, כי **איה חמת המציק**?.

פסוק טו
נהם. כבר התבאר (ישעיה ה') שארי שואג כשי"ל טרף ונוהם מחמת צער כשא"ל טרף, **ושוקק**, צמא לשתות דם כמו נפשו שוקקה (ישעיה כ"ט):

פסוק כג
אחרי. ר"ל אחרי כן:

פרק כט

פסוק א
תוכחות. המתוכח, כמו ואין בפיו תוכחות (תהילים ל"ח:ט"ו):

פסוק ה
על רעהו. שרשו עול וכן פרשתי למעלה (י"ז כ"ו), וכן בכ"מ כמש"ש:

פסוק ז
דין. הבדלו מן משפט (ישעיה י' ב', ובכ"מ):

פסוק ח
יפיחו. מענין מפח נפש, או מענין פח ומוקש:

פסוק ט
(ט-יא) **אויל**. כסיל. הבדלם בכל הספר, האויל מסתפק בחקי החכמה. והכסיל נלוז מהם מפני תאותו.
יבקשו נפשו, כמו ועדת עריצים בקשו נפשי.
ישבחנה, כמו משביח שאון ימים:

פסוק יג
תככים. משתתף עם תוך ומרמה, (שהכפולים ונחי העי"ן משתתפים תמיד):

פסוק טו
תוכחת. הוא בנחת. וזה הבדלו מן מוסר שהוא בשבט.
ומשלח, שהוא חפשי בלי עוצר בעדו:

פסוק יח
יפרע. כמו כי פרעה אהרן, בפרוע פרעות בישראל:

פסוק יט
מענה. מענין הכנעה, כמו עד מתי מאנת לענות מפני:

פסוק כא
מפנק. תרגום מעדני מלך תפנוקי מלכא.
מנון. שרשו ינה מענין אונאה:

פסוק כב
אף, **חמה** - הבדלם למעלה, ובכמה מקומות.

פרק ל

פסוק א
בן. בחירי"ק, כמו בן בסגו"ל.
המשא, שהיה ממונה על השיר, כמו (דה"א ט"ו) שר הלוים במשא:

פסוק ב
(ב-ג) **בער**. איש בהמי והוא הפך הדעת, ואני בער ולא אדע בהמות הייתי עמך. והגדרים בין חכמה בינה ודעת למעלה (א' ב') ובכ"מ.
ודעת קדושים, ידיעות המיוחדות לקדושים, ונקרא ג"כ דעת אלהים, ור"ל ואיך דעת קדושים אדע:

פסוק ח
שוא. דבר שאין בו ממש.
וכזב, הוא דבר שלא יתקיים, וזה הבדלו מן שקר:

פסוק יג
עיניו עפעפיו. עי' הבדלם (תהלות י"ב למעלה ד' כ"ה):

פסוק יד
שניו, **מתלעתיו**. בהשנים תאחז החיה את הטרף, ובהמלתעות תאכלהו:

פסוק טו
לעלוקה. תולעת הגדלה בנהרות המוצצת דם:

פסוק טז
דרך הפשוט
עצר רחם. ממשלת הרחם, כמו יורש עצר (שופטים י"ח:ז'), וקורא הזונה בשם רחם, כמ"ש ישכחהו רחם (איוב כ"ד):

פסוק יז
דרך הפשוט
ליקהת. שרשו יקה. ומשפטו ליקהת, ופי' למשמעת אם, כמו ולו יקהת עמים:

פסוק יט
בעלמה. היא בעולה (כמ"ש ישעיה ט'), כי בבתולה נעשה רושם בבתולים:

פסוק לא
זרזיר. יש מפרשים כלב הצד ציד, או חיה זריזה במתניה לרוץ:
אלקום, לפירוש השני מורכב משתי מלות, אין קם כנגדו:

פרק לא

פסוק ב
ברי. לא נמצא בשום מקום שם בר על בן בלשון העברי לפי פירושי, רק פירושו, המבורר, כמו ברה היא ליולדתה, וכמש"פ על נשקו בר:

פסוק ג
למחות. כמו להמחות, כמו מחיתי כעב פשעיך, **ומלכין**, כמו מלכים, כמו לקץ הימין:

פסוק ד
אי. כמו אין, וכן ימלט או נקי (איוב כ"א):

פסוק י
מכרה. ענין קנין, או מגורתה, כמו מכורתיך ומולדותיך (יחזקאל ט"ז):

פסוק יא
שלל. הריוח כמו כמוצא שלל רב:

פסוק טו
טרף, מזון.
וחק, דבר קצוב, כמו כי חק לכהנים מאת פרעה:

פסוק יט
בכשור. עץ עב שעליו עומד הארג, וכן מוציא אסירים בכושרות.
ופלך, הוא המטוה. וההבדל בין יד וכף התבאר למעלה (י' ד'):

פסוק כ
לעני. אביון גרוע מעני שא"ל מאומה, ואינו בוש לשאול, ושם עני בא גם על עוני הנפש, ואני בעניי הכינותי לה' אלף אלפים ככרי זהב:

פסוק כא
לבש. כ"א לבוש מן הבגד, וי"מ לבוש בשנים.
ושנים, מענין תולעת שני, והריק"ם פירש בגדים שונים:

פסוק כח
ויאשרוה, ויהללוה. האושר הוא אושר הנפש, כי מאושרת לעוה"ב ע"י בניה הטובים ומהוללת בעוה"ז ע"י בעלה:

פסוק ל
יראת ה'. תואר לנקבה בסמיכות, כמו יראה[1] (מכלול):